KUPUJTE IBA OD PREDAJCU S PREUKAZOM

NOTA BENE

2,40€ polovica pre predajcu

Marec 2022/248

INÍ FARMÁRI

DARUJ DOMOV

„Prenajímam byt predajkyni NOTA BENE za dostupnú cenu, lebo verím, že stabilné bývanie je prvým krokom pri návrate do bežného života.

Adela Vinczeová, moderátorka

Pomôžme predajcom NOTA BENE získať domov v prenajatých bytoch.

Prispejte na zbierku na
www.pomahatjelahke.sk
alebo pomôžte prenájmom bytu v Bratislave.

ILUSTRÁCIA NA OBÁLKE: Sasha Chagina

Rozhovor
Zarúbané košiare

4

Reportáž
Láskavý domov

8

Téma
Na živej vlne

11

Téma
Pestovanie z budúcnosti

14

Reportáž
Zachránená úroda

17

Príbeh
Liečivý strom

27

Pútnik
Maliar z Blata

29

Fitfarmári

V dnešnom svete potrebujeme viac jemnosti. Viac ľudí s úctou k prírode. Temným a boľavým miestom v súčasných dejinách ľudstva je pre mňa bezohľadný a koristnícky prístup ku zvieratám. Verím, že si raz uvedomíme, že nie sme odkázaní spôsobovať toľké utrpenie tvorom obývajúcim s nami našu planétu. Zatiaľ vďaka Bohu za farmy, kde zvieratá nezabíjajú, ale im dávajú láskavý domov. Dočítate sa o nich v tomto vydaní.

Vodu ani pôdu nevieme vyrobiť, a pritom sme na nich existenčne závislí. Našťastie sú aj pestovatelia, ktorí ťažko skúšanej pôde vracajú život.

Stojíme s Luciou a Filipom z mestskej mikrofarmy Vegget vo fóliovníku a ochutnávame tri odrody kelových listov. Takto chutí jar. Zelenina je organicky vypestovaná tak, aby do nej mohli bez obáv kedykoľvek zahryznúť aj najmenší farmári Šimon a Jonáš, ktorí si obďaleč dávajú šlofíka.

Pôda v areáli družstva v bratislavských Vajnoroch, kde sa farma nachádza, je na mnohých miestach tvrdá ako kameň. Filip zaúča Davida, ako používať prevzdušňovacie vidly a iné nástroje. Výsledkom sú ako perinka mäkké hriadky, ktoré Angličania nazývajú „beds“ (v preklade postele).

David je tu prvý raz. Pracuje v IT oblasti a na farmu si prišli s kamarátom prevetrať svaly. Aj o tom je nápad na takzvaný fitfarming, s ktorým Filip s Luciou začali v časoch hlbokej korony. Remeselná zeleninová farma je závislá na ľudskej práci, preto keď sa zatvorili fitnescentrá, napadlo ich pozvať športuchtivých záujemcov pracovať na farmu. Za štyri odrobené hodiny získali nárok na debničku zeleniny. Zapojilo sa vyše sto ľudí. Dodnes chodí viac ako desať z nich.

Mikrofarme pomáhajú prežiť aj pravidelní odberatelia. Systém komunitou podporovaného poľnohospodárstva spája pestovateľov so svojimi zákazníkmi. Ponúka ľuďom spôsob, ako sa zdravšie stravovať a zároveň podporiť miestnu ekofarmu. Systém predplatného zaisťuje stabilitu pre pestovateľa a odberateľom pravidelný príjem organickej zeleniny.

Lucia tvrdí, že v dnešnej dobe si už nemôžeme dovoliť len trvalo udržiavať stav, aký je. Prostredie musíme regenerovať a vyživovať: „Nepestujeme zeleninu, ale pestujeme pôdu. Zo zdravej pôdy vyrastie zdravá zelenina.“

Aj my môžeme byť súčasťou tejto zmeny. Hojiť rany ako ekofarmári, odberatelia, vegetariáni… – ako len chcete a vládzete.

Sandra Pazman Tordová, šéfredaktorka

Zarúbané košiare

Jana Čavojská

Bačov si kedysi ľudia vážili. Museli si poradiť v každej situácii, dokázali liečiť choroby bylinkami, ale aj zastaviť urieknutie. Svet pastierov oviec dlhé roky skúmala etnologička Iveta Zuskinová.

Starý otec Ivety Zuskinovej Anton Vechter bol salašník na Nižnej Boci. Z detstva si pamätá, ako ju brával na salaš. Možno preto mala blízko k ovčiarstvu. Výskumy na salašoch robila dlhé roky. Zaznamenávala rozprávanie bačov a valachov, fotografovala, zisťovala, aký bol život na salašoch kedysi a sledovala, ako sa po kolektivizácii mení. Vďaka nej sa nám zachovalo veľa poznatkov. Ale hlavne príbehov ľudí zo salašov. Spísala ich do knihy Ovčiari na Slovensku.

Ako ste sa dostali k práci etnologičky?

Chodila som na stavebnú priemyslovku do Liptovského Mikuláša a tá stavbarina ma nejako nezaujímala. V Liptovskom Hrádku sme však mali hrad a múzeum. Uvedomila som si, že tam by som rada robila. Prihlásila som sa na etnológiu – vtedy sa ten odbor volal národopis – do Bratislavy. Zobrali ma na externé štúdium. Podarilo sa mi zamestnať v múzeu v Hrádku. Riaditeľom bol Matej Boroš, partizán, odbojár, komunista, funkcionár, stále opitý. Keď zaspal na stole, musela som ho zamykať, aby ho tak návštevníci nenašli. Skúmala som zbierky, chodila som do terénu. Obľúbila som si tú robotu. V druhom ročníku som sa vydala. Potom sa mi narodil syn. Rodina mi výskumy tolerovala a podporovala ma.

Súvisí váš záujem o ovčiarstvo s tým, že žijete na Liptove?

Ako dieťa som chodila na Nižnú Bocu k starému otcovi. Bol salašný gazda. Choval ovce a každý rok mal na starosti zabezpečiť pastierov. Brával ma na salaš. Pastierom sme niesli chlieb a naspäť sme brali syr. Salašníctvo mi bolo blízke. Svoj prvý výskum som robila u baču Petra Slosiara z Liptovskej Porúbky. Chodil za mnou aj do múzea. Prišiel a že: Poďte na salaš. Nebral ohľad na to, či vládzem, alebo nie. Zoznámil ma s mnohými ľuďmi a dal mi veľa informácií.

Brávali ste so sebou aj malého syna?

Áno. Počas môjho prvého výskumu mal Silver päť rokov. Ja som bola spokojná, že nie som sama, a on bol rád, že vidí ovečky a môže ich naháňať. Vo výskumoch ma podporoval môj pedagóg z vysokej školy Ján Podolák. Robil veľké výskumy koncom 60. rokov a hovoril mi, aby som v nich pokračovala.

Nezaznamenal všetko?

Pastierstvo sa medzitým posunulo. Keď som prišla ja, nebolo už tradičné. Existovali poľnohospodárske družstvá, pastieri išli von z kolíb a začínali bývať v maringotkách. Fungovalo veľa výskumných ústavov. Ich pracovníci pastierom hovorili, že nesmú krájať syr na drevenom lopári a používať drevené putere, ale plasty a plechové nádoby. Nakoniec sa zistilo, že drevený riad je oveľa lepší ako umelá hmota. Keď pomocní pastieri tie putery, sudy na žinčice, vyrajbali obyčajnou ryžovou kefou alebo pieskom a kamienkami z potoka, nezostali tam žiadne škodlivé baktérie.

Ako bačovia a pastieri vnímali tieto zmeny?

Práve za Petrom Slosiarom chodili ľudia z výskumného ústavu a čo mu kázali, to sa vždy snažil robiť. Aj keď mu to nešlo do hlavy. Ako prvý na Slovensku zavádzal strojové dojenie oviec. Dojiť ručne, to bola ťažká práca, a aj dodržať hygienu bolo náročné. Slosiar bol veľmi poriadny a čistotný. Chlapov nútil všetko čistiť, rajbať, umývať. Na salašoch ďaleko v dolinách nemali tečúcu vodu. Studne a pramene boli ďaleko. Vodu chlapi nosili vo vedrách. Slosiarov salaš napojili na vodu a elektrinu, takže mohol skúšať strojové dojenie. Čo je zaujímavé, dnes sa ľudia opäť vracajú k drevu a často doja ručne. Bojujeme o to, aby sa syr a bryndza znovu robili bez pasterizácie, lebo len vtedy obsahujú tie najdôležitejšie látky. Hovorilo sa, že mlieko treba pasterizovať, aby sme z neho nemali encefalitídy a ďalšie choroby, no rozbory nepasterizovaného mlieka od ručnej dojených oviec dopadli stopercentne.

Kedysi encefalitída neexistovala? Ľudia nemávali črevné problémy, keď zjedli výrobky zo salaša, kde predsa len nebola stopercentná hygiena?

Encefalitídy asi neboli. Ovce občas ochoreli, ale boli to choroby ako motolica alebo ak ovca zožrala niečo zlé, alebo ju had uštipol do vemena. Pastieri tiež nebývali chorí. Na syr chlapi dbali. Musel byť čistučký, čistili ho, obracali, prikrývali, chránili pred muchami a plesňami. Musel dozrievať s peknou kôrkou. To sa dialo v takzvaných komárnikoch: malých kolibkách s policami. Pán Slosiar hovorieval, že čistý a poriadne urobený syr bol bačovou vizitkou.

Vážili si vtedy ľudia bačov?

Dobrí bačovia mali veľmi veľkú autoritu. Pripisovali im rôzne schopnosti. Napríklad, že sú niečo ako čarodejníci alebo strigôni, že dokážu poškodiť, ale aj pomôcť. Slávny bača Ján Špendel zo Štrby dokázal neomylne nájsť zlodejov oviec. Pomáhal ľuďom, ktorí za ním prišli s nejakým problémom. Keď na jar prišli na salaš, prvý oheň zapaľovali trením dreva. Vo dverách koliby bola priehlbinka

a tam sa krútili drevá. Na podpálenie používali špeciálnu vysušenú a macerovanú horľavú hubu nazývanú choroš. Oheň, ktorý takto založili, nesmel do konca sezóny vyhasnúť, lebo bolo zle. Kto to zapríčinil, lebo si napríklad vypil, zaspal a nezahrabal dobré uhlíky do popola, musel ísť horou s dreveným lampášom po uhlíky až na tretí salaš. Iba tak sa vyhli zlému. Uhlíky zo salaša boli doslova čarodejné. Ak mal niekto problémy, bača mu z nich dal a prikázal, čo presne s nimi urobiť alebo kam ich umiestniť. Ak človeku niekto poškodil, zobral energiu, uriekol ho a bolo mu zle, mal si ich vložiť do vody a potom ju vypiť.

Ľudia z tatranských salašov poznali hory ako vlastné vrecko. Boli zapojení do pašeráckeho biznisu?

Michal Kyseľ, bača z Važca, vedel previesť cez hranicu ľudí. Začiatkom minulého storočia ľudia utekali do Ameriky. Kto nemal na oficiálnu cestu, musel načierno prejsť do Poľska, odtiaľ cestovať vlakom do Hamburgu a tam sa dať najať na loď ako kurič, aby nepotreboval lodný lístok. Michal Kyseľ prevádzal takýchto ľudí cez hory. Chodili tadiaľ aj financi, ktorí ľudí chytali a zatvárali. Tento bača presne vedel, ako sa im vyhnúť. Zašikoval chlapov až na kopec nad Zakopané.

Ako sa človek stal bačom?

Vôbec to nebolo jednoduché. Aj Slosiarov otec bol bača. Svojho syna brával na salaš odmalička. Nebol dobre oblečený, bol bosý, hladný, bolo mu zima a musel robiť. Deti sa po pár rokoch stali dojčiarmi. Potom paselníkmi a pásli ovce. Postupne nadobúdali vedomosti a zručnosti, až sa z nich stali starší valasi. Tí vedeli urobiť žinčicu a syr. Mohli sa prihlásiť do konkurzu na baču. Gazdovia si kandidáta odskúšali. Zisťovali kvalitu syra, ktorý robí, aj ako to chodí uňho na salaši. Ak si niekto nevedel dať s chlapmi rady, v kolibe nemal poriadok, syr nemal dobrý, chlapi mu boli opití, on sám bol opitý, utekal zo salaša, tak to nebol dobrý kandidát. Bača musel byť vzorom. Musel mať poriadok. Tipnite si, koľko mal pre jedného chlapa pripravenej pálenky.

Netuším.

Aby robil, aby ráno o štvrtej bez reptania sadol k dojeniu a trikrát denne dve hodiny dojil, či pršalo, či bola zima? Tri a pol litra na týždeň. Aj vtedy sa pálenka pašovala z Poľska. Poliak mal hore v horách pár oviec, pásol, aby mal aspoň mlieko, a venoval sa pašovaniu. Zo slovenskej strany k nemu chodili po pálenku a nosili bačom na salaše. Ráno, keď bača budil valachov, nalial každému za horčičiak a oni išli spokojne dojiť. Bača z Kokavy nedovolil na salaši pivo, aby sa mu chlapi nepopili. Iba tvrdé. Keď náhodou niekto dotrepal pivo, vylial ho. Neviem o veľa veciach, ktoré sa diali na salašoch, ale viem, že sa tam občas pobili aj sekerami a valaškami.

Boli pastieri v horách izolovaní?

Celú sezónu nesmeli odísť zo salaša. Keď boli vysoko v horách, ženy s deťmi za nimi chodili raz do týždňa, v nedeľu, pešo. Doniesli im jedlo, aké na salaši nerobievali, čisté nohavice a košele.

Čo si teda bačovia a valasi obliekali?

Museli byť patrične ustrojení. O bačovi hovorili artefakty, ktoré nosil. Na Liptove ich volali čistí chlapi. Mali opasok, kapsu. Dnes si môžete dať na kapsu hocičo. Ale vtedy mohol mať len starší valach remeň široký osem centimetrov. Oblečenie muselo niečo vydržať. Košele a nohavice si chlapi impregnovali: namočili ich do srvátky, ktorá stiekla zo syra, a zavesili v kolibe k ohňu. Oblečenie sa tak vysušilo a zaúdilo. Keď pršalo, voda po ňom stekala a človek nezmokol. Klobúky boli ako dáždniky. Spomínam si na baču Slosiara z Porúbky. Nosil krásny klobúk po svojom otcovi. Hovorila som mu: pán Slosiar, dajte ho do múzea. Vždy ma odbil, že to má ešte čas. Potom mu zmäklo srdce a daroval ho nejakému bačovi. Uisťoval ma, že vyrobí druhý. Ale už nič nebolo ako predtým. Kedysi vyrábali klobúky z kvalitnejšej plste, a aj loj bol iný. Slosiar síce nový klobúk mastil, ale klobúk dozrieva bačovi na hlave. Vďaka dažďu, potu, vlasom, dymu z koliby. Nestačí natrieť ho lojom. Jeho nový klobúk bol ako vecheť. No po tých, čo nosili chlapi na salašoch, ste mohli poklopkať. Také boli tvrdé. Keď pršalo, voda po nich stekala. Pastieri potrebovali aj dobré krpce. Museli byť z kože zo starého vola. Ak niekto šetril a urobil krpce z bravčoviny, zničili sa za jeden deň. Pastier mal mokré nohy len čo vstúpil za rannej rosy na lúku.

Kedysi bol bača vážený človek. Ako došlo k tomu, že v školách deťom hovorili, že k ovciam pôjdu tie najhlúpejšie, a táto profesia stratila kredit?

Veľmi veľa sa zmenilo po roku 1948, keď došlo ku kolektivizácii pôdy. Nastúpila ideológia vyrovnania mesta s dedinou. Ľuďom hovorili, že drevenice už nemajú hodnotu a treba nám typizované štvorcové domy. Na drevenicu už nikto nedostal stavebné povolenie. Ľudí mýlili aj inak. Hovorili im, že treba ísť do školy a že každý bude robiť v priemysle. Došlo k veľkej zmene hodnôt. Predtým si ľudia vážili pôdu. Stačil im malý drevený dom, ale humno muselo byť väčšie, lebo tam držali kone, kravy, voly, uskladňovali a spracovávali tam obilie a krmivo pre zvieratá. Pôda bola istotou prežitia. No vtedy ľudí presviedčali: choďte do priemyslu. Môj otec bol lesník v Liptovskej Osade. Roľníkov tam nahovárali, aby vstúpili do družstva. Kto nechcel, tomu pohrozili, že jeho deti nevezmú do školy. Pod týmto tlakom ľudia súhlasili. Myslím si, že teraz si niektorí začínajú uvedomovať hodnotu zeme. Ale mnohí stále nevidia význam v pestovaní zeleniny, zemiakov a ovocia. Hovoria, že sa to neoplatí. Načo budeme pestovať zemiaky a zeleninu, keď si ich môžeme lacno kúpiť v supermarkete? Nezaujíma ich, že je to čistá chémia a tie plodiny pôdu pomaly ani nevideli.

Pred sto rokmi sa na území Slovenska choval asi milión oviec. Dnes je to necelých tristotisíc. Prečo došlo k tomuto poklesu?

Vedeckí pracovníci hovorili, že ovce netreba pásť, lebo to ničí pôdu. Pastieri kedysi nechodili s ovcami s parádnou valaštičkou, ale so sekerou. Všetko, čo na pasienku rástlo, museli vysekať. Vrátane kríkov a jedovatých rastlín. Pasienky boli udržiavané. Samozrejme, odlesňovali krajinu, aby mali kde pásť. To bolo tiež sporné. Ale ja sama si pamätám cesty do dolín Čierneho Váhu s mojím otcom, lesníkom. Na Holici bol veľmi vysoko položený salaš. A nepredstavoval žiadny problém. Dolina Čierneho Váhu mala dostatok dreva, plné železničky, aj pastviny pre ovce. Keď sa prestalo pásť, tráva rástla, dažďová voda po nej rýchlo stekala a strácala sa. Kvalita vysokohorských lúk utrpela.

IVETA ZUSKINOVÁ (71)

Etnologička, múzejníčka a publicistka. Takmer polstoročie skúmala život, zvyky a tradície ľudí z Liptova, ale aj ďalších slovenských podhorských regiónov. Pracovala v Národopisnom múzeu v Liptovskom Hrádku aj v Liptovskom múzeu v Ružomberku, roky bola jeho riaditeľkou. Významne sa podieľala na výstavbe, sprevádzkovaní a tvorbe expozícií Múzea liptovskej dediny v Pribyline. V Liptovskom Hrádku založila Ovčiarske múzeum, vedie aj občianske združenie Spoločnosť priateľov Múzea liptovskej dediny, ktoré podporuje uchovávanie a prezentáciu ľudovej kultúry. Napísala takmer dvadsať kníh o rôznych aspektoch ľudovej kultúry vrátane ovčiarstva, paličkovanej čipky či modrotlače. Práve pripravuje ďalšiu publikáciu, venovanú tradičnému stavebníctvu na Liptove.

Hovorili ste o presúvaní pastierov z kolíb do maringotiek. Kde sa im žilo lepšie?

V kolibe nebolo pohodlie, ale bol poriadok. Hlinenú podlahu vyzametali. Ako lôžka mali drevené prične, ktoré mohli cez deň využiť ako sedenie. Na tých tvrdých lôžkach spávali na čečine, prikrytí súkennou dekou. Ráno to museli uložiť do kôpky k záhlaviu. V kolibe bolo ohnisko a vatra im večer hriala nohy. Keď im dali maringotky, neboli zvyknutí udržiavať také podlahy. Nanosili si tam špinu. Mali síce kovové postele s vankúšom, no na nich taký neporiadok, že som to ani nemohla odfotiť. Tečúca voda tam nebola rovnako ako v kolibách. Pastieri väčšinou nemali čas, aby si to tam pucovali a umývali podlahy.

Predstavovali kedysi vlci a medvede taký problém pre stáda oviec ako dnes?

Nie. Nebolo ich až toľko a po vojne mal každý chlap pušku. Kto mal službu pri košiari, spal v takzvanej strežiarni a dával pozor. Ak prišli vlci alebo medvede, zobudil ostatných a tí išli plašiť svetlom a hlukom. Chlapi v dedinách pri Banskej Bystrici mi povedali, že ak chodil na ovce medveď, netrápili sa. Vykopali veľkú jamu, zastrelili ho a zahrabali.

Ak šelma zobrala ovcu, musel bača zaplatiť majiteľovi škodu?

Musel dať dôkaz, že to naozaj bol vlk alebo medveď. Každá ovca mala znak na uchu a bolo treba gazdovi priniesť aspoň ucho alebo hlavu. Inak musel bača škodu nahradiť. Veď gazdovia ho platili za to, že bude s ovcami dobre hospodáriť. Niekde sa ovce aj kradli. Ak mal niekto škodu alebo z frajeriny. Aby chlapi dokázali, že sú šikovní. Kradlo sa do zarúbaného košiara. Ak pastier driemal, odohnali z kraja stáda niekoľko oviec do hory, kde mali pripravený zarúbaný košiar, teda košiar a okolo vysokú ohradu z ihličnatých vetiev. Ovciam poodopínali zvonce alebo do nich napchali mach. Keď pastieri zistili, že im ovce chýbajú, väčšinou už nebola šanca nájsť ich. Zlodeji ich oddurili, kam potrebovali.

Čo na salaši chlapi jedli?

Stravovali sa veľmi skromne. Na jar, keď vyháňali ovce, dostávali od gazdov takzvané vyhnanô. Zemiaky, múku, slaninu, údené mäso. Na salaši varili najčastejšie halušky, trhance a husté zemiakové alebo hubové polievky. Väčšinou varil bača a robilo sa jedno varené jedlo denne. Ráno išli dojiť o hlade. Potom si každý zobral zo svojho. Chlieb dostal každý pastier na týždeň dopredu. Nadrobil si kus chleba do žinčice. Ak išiel pásť na celý deň, zobral si zo svojho kúsok slaniny. Syr bol majetkom gazdov. Pastieri ho jesť nesmeli. Patrila im žinčica, tej mohli piť do zbláznenia.

Ovcu si nemohli zarezať?

Na Jána alebo svätodušné sviatky mali valašskú hostinu. Vtedy im dal salašný gazda ovcu, tá sa upiekla alebo sa z nej uvaril guláš. Na hostinu prišli aj manželky pastierov. Z domu doniesli šišky, salašný gazda kúpil pálenku. Pastieri väčšinou vedeli hrať, boli dobrí gajdoši alebo fujaristi. Zahrali si, zaspievali a mali zábavu.

Vracali sa ľudia k tradičnému chovu oviec po páde socializmu?

Je to obdivuhodná snaha a niekedy aj márny boj. Nejde o žiadny veľký biznis. Pastierstvu a výrobe syrov sa často venujú potomkovia starých bačov. Napríklad na Spiši je to rodina Gburovcov. Manželka aj vysokoškolsky vzdelaná dcéra pomáhajú, len aby sa podarilo udržať ovce bačovi, ktorý ako dieťa prišiel k otcovi a strýkovi na salaš a život by dal za to, aby mal ovce. Poznám vnukov dobrých bačov. Dodnes si pamätajú, akí pracovití a čestní boli ich starí otcovia. Ale ak niekomu dookola hovorili, že má študovať, aby nemusel robiť... Ľuďom vštepovali pomýlené hodnoty. Teraz sú vyštudovaní všetci, ale pracovať nemá kto. Naši predkovia dávali cenu veciam, ktoré si my často nevážime.

Láskavý domov

Dagmar Gurová Archív Home Regained

Ria Valovičová s manželom Davidom zachraňovali zvieratá, ktoré mali prísť o život. Dnes ich majú toľko, že potrebujú pomoc dobrovoľníkov.

Pri kraji ohrady sa zbehli capkovia s barančekmi, kozami a ovcami. Naťahujú krky a snažia sa pretlačiť čo najviac dopredu, k mladej žene, ktorá ich hladí a milo sa im prihovára. „Je to podobné ako s veľkými psami," hovorí Ria Valovičová, ktorá spolu s manželom Davidom zmenila svoj domov na azyl pre hospodárske zvieratá. Home Regained alebo Domov znovu nájdený je miesto, kde zvieratá neslúžia ľuďom, ale užívajú si ich lásku.

„Všetky majú veľmi radi mojkanie. Niektoré sa nechajú aj objímať, hlavne barany. Keď prídu, zvyčajne nie sú také otvorené voči ľuďom," pokračuje Ria a ukazuje dva mladé, nedávno zachránené kohútiky, ktoré obozretne vykúkajú z kurína obďaleč. Zvieratá z bežných chovov si dobre uvedomujú, že voči ľuďom musia byť opatrné. Vnímajú, že sa k nim nesprávajú priateľsky a nie sú pri nich v bezpečí.

„Na klasickej farme sa zvieratá zdráhajú dotykov. U nás to po čase strácajú. Niektorým trvá dlhšie, kým si na nás zvyknú a nechajú sa pohladiť. Vidia na ostatných, že sa im to páči, tak to skúsia a už by nemenili. Pýtajú si dotyky. Všetci majú radi lásku, páči sa im, že sú ľúbené."

Kohútí kráľ

Okolo nás pobehujú dva veselé psy. V dome kraľuje biely kohútik Coco, kto-

rý nadovšetko rád ťuká do klávesnice počítača. V nestráženej chvíli už odoslal niekoľko e-mailov. Teraz sa hlasným zakikiríkaním vypýtal k Rii do náručia a tvári sa blažene. Nič z toho by nebolo, keby ostal v smetiaku, z ktorého ho spolu so štyrmi ďalšími kohútikmi zachránilo mladé dievča. „Bývalo ešte s rodičmi. Dovolili mu nechať si jedného kohútika. Ostatným hľadalo domov ako domácim maznákom," spomína Ria. S Cocom, ktorý spáva pri veľkých zvieratách, ale cez deň rád trávi čas v dome, bývajú už rok. Spoločnosť mu robia králičky.

V ohrade je momentálne jedenásť zvierat. Väčšinu roka bývajú vonku, no kým je chladno, využívajú možnosť schovať sa v maštaliach. „Vychádzajú spolu dobre. Vždy majú vodcu, ktorému sa všetci podvoľujú. Zvyčajne ním chce byť ten, kto prišiel ako posledný. Chvíľu to bol malý Vilko, pätnásťkilový baranček najmenšieho plemena oviec na svete, pretože mal najväčšie rohy. Inokedy viedla koza," usmieva sa Ria. „Tí, čo spolu vyrastali, nemali tendenciu bojovať o dominanciu. Prišlo to až s ďalšími zvieratkami."

Na prvý pohľad vyzerajú veľmi podobne, ale Ria ich bez problémov rozozná a volá po mene. Prevládajú samčeky, pretože tie majú u bežných farmárov najkratší život. „Nie je z nich úžitok, takže sa takmer nikomu nechce investovať do nich peniaze. Niektorých posielajú na mäso, ale väčšinu vyradia hneď po narodení," vysvetľuje Ria. „Často sa to deje veľmi krutým spôsobom. Čerstvo narodené mláďa vyhodia von na mráz alebo ho usmrtia úderom o stenu."

Farmári sa snažia nevytvoriť si k zvieratám vzťah. „Niektorí nám povedali, že majú problém, keď je zviera prítulné. Držia si odstup, lebo potom by to bolo rovnaké, ako zarezať svojho psa. Mnohí svoje zvieratá nedokážu zabiť sami, volajú si na to susedov. Iní sa najskôr potrebujú opiť. Viacerí hovorili, že zo zabíjania zvierat majú psychické problémy."

Záchranári v akcii

Ria sa už v detstve rozhodla, že zvieratá nie sú na jedenie. U starej mamy vyrastala medzi králikmi a hydinou a bolo jej ťažko, keď jej zvierací kamaráti skončili v polievke. „Zažila som všelijaké zabíjačky a veľmi ma to trápilo. Hneď, ako som bola dosť veľká na to, aby som si sama robila jedlo, prestala som jesť mäso. Neskôr som sa stala vegánkou. Predstavovala som si, že raz budem žiť blízko k prírode, ale neplánovala som si starať sa o hospodárske zvieratá."

S manželom Davidom sa rozhodli presťahovať sa z veľkomesta na vidiek. Kúpili si usadlosť v neobývateľnom stave na samote a postupne ju prerábali. Zatiaľ sa usadili v dedine Sucháň, kde našli prerobený vidiecky dom s veľkým pozemkom. „Predošlý majiteľ tam choval dve ovečky, aby nemusel kosiť trávu. Dal by ich zabiť, preto sme si ich nechali. A tak nenápadne to začalo." Potom natrafili

na inzerát, v ktorom sa hľadal nový domov pre jahniatka. Farmárov syn mal len šestnásť hodín na to, aby ich zachránil. Ujali sa ich. „Netušili sme, do čoho ideme. Boli to párdňové mláďatká. Nerátali sme s tým, že budú choré a nebudeme spávať, aby sme sa o ne postarali. Niekde tam sa začal príbeh našej azylovej farmy a záchranárskej práce."

Zvieratá postupne pribúdali. Každé má iný osud, no často pochádzajú od malých chovateľov, ktorí s nimi zle zaobchádzali. Niektoré odkúpili susedia, keď sa na to nemohli pozerať, a hľadali im nový domov. Iné prišli choré a strhané od ľudí, ktorí sa o ne nevedeli správne starať.

Malé zvieratá ako králiky berú aj do dočasnej starostlivosti. Tým väčším sa však ťažko hľadá náhradný domov. Párkrát ich pomohli umiestniť do azylov v Česku. Je ich tam oveľa viac ako u nás. Najväčší problém je nájsť dobré miesto pre koňa, kravu či býka. Potrebujú veľký životný priestor. Na Slovensku je asi jedinou možnosťou azyl Zvieratá východu. Prevoz zvierat cez hranice je komplikovaný a vyžaduje si veľa papierovania.

Dve práce

„Treba si dopredu premyslieť, koľko zvierat dokážete uživiť. Lebo to nie je lacné. Nepoznám nikoho, kto by bol za túto prácu platený. Všetci máme ešte inú, ktorá živí nás aj zvieratá," hovorí Ria. Ona podniká s vintage oblečením. „Teraz je to viac-menej na bočnej koľaji. Živí nás Davidova práca vo finančníctve. V našom rozpočte sme už na hrane. Vlani sme prvýkrát dostali príspevky na zvieratá od ľudí. Aj od ich výšky závisí, koľko zvierat ešte dokážeme prijať."

Vstávajú o siedmej. Minimálne hodinu a pol sa venujú zvieratám. Kŕmia ich, čistia im priestory. Jedlo a vodu im dopĺňajú aj v priebehu dňa, pomedzi to sa venujú vlastnej práci. „V lete je to o niečo jednoduchšie. Zvieratá strávia aj osem hodín na paši. Zároveň je to najťažšia pracovná sezóna. S Davidom niekedy robíme aj šestnásť hodín denne." Stavajú ohrady, opravujú, čo zvieratá poničili. „Veľa plánujeme, ale vždy nás čosi prekvapí. Napríklad ak ktosi ochorie a musíme ho ošetrovať, všetko ide bokom."

Výmenou za stravu a ubytovanie sem prichádzajú dobrovoľníci z celého sveta, ktorí si Home Regained vyhľadali cez platformu Workaway. „Väčšinou sú to ľudia, ktorí cestujú a hľadajú rôzne skúsenosti. Niektorí prídu špeciálne preto, že ich zaujíma naša práca. Iní len prechádzajú cez Slovensko a vyberú si nás skôr náhodou. Títo zvyčajne nie sú vegáni. Niektorí už zažili klasické farmy, ale toto je ich prvá skúsenosť s hospodárskymi zvieratami v azyle. Často hovoria, že u nás zmenili pohľad na zvieratá. Jeden sa stal vegánom."

Bez dobrovoľníkov a dlhodobej pomocníčky by tu boli Ria s Davidom viazaní. „Prvýkrát po troch rokoch sme mohli na pár dní odísť z domu. Aj to sme spojili s prevozom zvierat," hovorí Ria. „Je milé niekoho hostiť, aj keď sme radi, že môžeme byť občas zase sami. Roboty je veľa. Po krátkej pauze vždy dúfame, že sa nejaký dobrovoľník čoskoro objaví."

1 (str. 8) Ria a David Valovičovci so zachránenými zvieracími kamarátmi.
2 (str. 9) Keď sa zvieratá osmelia, samé si pýtajú dotyky.
3. Menšie zvieratá ako zajace berú Valovičovci skôr do dočasnej starostlivosti.

Na živej vlne

Dagmar Gurová Archív Živej vlny

Spája umenie s ochranou prírody a zvierat. Iniciatíva Živá vlna otvára témy, ktoré nie sú ľahké ani príjemné. Majú však zásadný dopad na život zvierat, ľudí i stav našej planéty.

Kravku, prasiatko či sliepku vníma bežný mestský človek skôr cez produkty, pre ktoré sa chovajú, nie ako individuálne živé bytosti. Obvykle vie málo aj o podmienkach, v ktorých väčšina zvierat žije. „Chceme to zmeniť," hovorí Zuzana Mitošinková, zakladateľka iniciatívy Živá vlna, ktorá kombinuje ochranu prírody a zvierat s osvetou, dizajnom a ilustráciou. „Našou víziou je spravodlivejší svet pre všetkých. Pre zvieratá aj pre ľudí. Chceme inšpirovať, nie odrádzať. Prinášame dôveryhodné informácie o životných podmienkach zvierat chovaných pre zisk, aj o vplyve živočíšneho priemyslu na klimatickú zmenu," vysvetľuje. „Väčšinou nemáme dobré správy, preto sa ich snažíme vyvážiť našimi grafikami."

Niektoré zvieratá na nich pôsobia nežne a krehko. Iné sa tvária šibalsky a zjavne sa tešia zo života. Pripomínajú ilustrácie z detských kníh, ktoré Zuzana ešte donedávna vydávala pod značkou Egreš. „Potrebovala som sa posunúť od detí k dospievajúcim a mladým dospelým, ktorí by raz mohli mať silnejší hlas ako ich rodičia a väčšiu ochotu robiť zmeny. Len potrebujú mať informácie, aby sa mohli rozhodnúť."

Realita veľkochovu

Živá vlna je najaktívnejšia na Instagrame, kde oslovuje práve svoju cieľovku vo veku od 16 do 30 rokov. Z ich reakcií vyplýva, že mnohí nevedia, ako sa zaobchádza so zvieratami vo veľkochovoch. „Od detstva počúvame, že kravička nám dáva mlieko a sliepočka

vajíčka. Ani dospelí však nie vždy tušia, ako nám ich dávajú. Poznala som viacerých, ktorí si mysleli, že krava dáva mlieko len tak, sama od seba," vysvetľuje Zuzana. Krava je však cicavec, tak ako človek. Mlieko môže dlhodobo produkovať len vtedy, keď opakovane rodí teliatka. Gravidná je deväť mesiacov, tak ako ľudská matka. Teliatko, ku ktorému si za ten čas vytvorí silné puto, jej však do 24 hodín po narodení odoberú. Toto sa opakuje niekoľko rokov, až kým sa krava vyčerpá a ide na bitúnok.

Veľkochovy vznikli preto, aby si čo najviac ľudí čo najčastejšie mohlo kúpiť živočíšne produkty. Hospodárske zvieratá sú šľachtené tak, aby z nich bol čo najväčší úžitok bez ohľadu na to, ako to ovplyvní kvalitu ich života. Príliš rýchly nárast váhy, nadmerná znáška či neustále oplodňovanie im spôsobujú zdravotné problémy, pre ktoré sa často nedožijú prirodzenej dĺžky života.

„Kravy šľachtené k vysokej produkcii mlieka trápia zápaly, infekcie, mastitída. Obrovské vemená im prekážajú v pohybe," hovorí Zuzana. „Z teliatok sa tiež stanú dojnice alebo, ak sú to samčeky, chovajú ich na mäso, či rovno usmrtia."

Mliekarenský priemysel, ktorý skôr či neskôr posiela zvieratá na jatky, celosvetovo vyprodukuje 800 miliónov ton mlieka ročne. Celosvetová produkcia mäsa sa za posledných 50 rokov viac než strojnásobila. Teraz je to ročne viac než 340 miliónov ton mäsa, pre ktoré sa zabije až 80 miliárd zvierat. Informácie sú z portálu Náš svet v dátach (Our World in Data), ktorý spolupracuje s výskumníkmi z Oxfordskej univerzity.

Skôr, než sa zvieratá zmenia na mäso na tanieri, prežijú veľa utrpenia. Veľkochovy nerešpektujú ich prirodzené potreby. Prevozom na veľké vzdialenosti sa nevyhnú ani neodstavené mláďatá a gravidné samice. Nehovoriac o spôsobe, akým sa zvieratá zabíjajú. „Podľa údajov Európskej komisie sa v EÚ ročne usmrtí 330 miliónov kohútikov. Vaječný priemysel ich nepotrebuje, lebo neznášajú vajcia," hovorí Zuzana. „Usmrtia ich hneď v prvý deň života. Rozdrvia ich v obrovskom mixéri alebo udusia plynom."

Úrazy a nočné mory

Zuzana pripomína, že utrpenie na bitúnkoch zasahuje aj do života ľudí, ktorí zvieratá zabíjajú a spracúvajú. „Mnohí z nich by asi oveľa radšej robili niečo iné, ale nemajú takú možnosť."

Bitúnky zamestnávajú státisíce ľudí po celom svete. Štatistiky ukazujú, že väčšina z nich má nízke vzdelanie a pochádza z chudobnejších pomerov. Britská asociácia spracovateľov mäsa v roku 2019 potvrdila, že 70 % pracovníkov na bitúnkoch vo Veľkej Británii tvorili migranti.

Forenzné psychologičky Jessica Slade a Emma Alleyne z Univerzity v Kente opísali, že pracovníci na bitúnkoch vo zvýšenej miere trpia depresiou, úzkosťou, látkovými závislosťami a nočnými morami. Spomenuli aj prepojenie medzi prácou na bitúnkoch a rastom kriminality, najmä sexuálnych deliktov.

Na bitúnkoch ľudia často pracujú dlhé hodiny v chlade, vlhku a hluku bez primeranej hygieny. Rýchla výroba a zlé pracovné podmienky im spôsobujú stres, zdravotné problémy a úrazy. V roku 2018 z bitúnkov v USA hlásili priemerne dvakrát týždenne amputáciu ako pracovný úraz. Podľa Slade s Alleyne pribúdajú dôkazy o tom, že práca na bitúnkoch spôsobuje vznik posttraumatickej stresovej poruchy.

„Myslím si, že len skutočne informovaný spotrebiteľ sa môže rozhodnúť, kam svoje peniaze investuje," hovorí Zuzana. Živá vlna na sociálnych sieťach opakovane vyzýva, aby ľudia zvážili rastlinnú stravu a prestali podporovať živočíšny priemysel.

Za každým produktom je život zvieraťa, ktorý by sa bez ľudských zásahov v niečom odvíjal veľmi podobne ako ten náš. Prasničke Matilde sa podarilo ujsť z farmy vo Veľkej Británii a porodiť prasiatka v lese, tak ako to robia diviaky. Farmár ju chcel späť, ale nakoniec ju aktivisti mohli umiestniť do zvieracieho azylu. „Prasiatka majú vyše pol roka a ešte stále sú spolu s mamou. Za normálnych okolností by z nich bola slanina, lebo už polročné končia na bitúnku," tvrdí Zuzana.

Ženy proti útlaku

Vegánstvo a boj za práva zvierat vníma Zuzana ako ženskú záležitosť, lebo živočíšny priemysel stojí na zvieracích matkách. Živú vlnu preto tvo-

ria ženy. Zuzaninou najbližšou spolupracovníčkou je Gabriela Kubíková, ktorá vyštudovala právo na Karlovej univerzite a venuje sa právnej ochrane zvierat na úrovni Európskej únie. Na ilustráciách a grafikách často spolupracujú s Barborou Demovič, Veronikou Pažickou, poľskou ilustrátorkou Susie Hammer či s Biankou Török, ktorá sa počas ich spolupráce stala vegetariánkou.

„Som realistka. Neverím, že všetci budú ochotní stať sa vegánkami a vegánmi. Každý však môže niekde začať. Minimálne obmedziť množstvo živočíšnych potravín vo svojom jedálničku a snažiť sa zlepšiť životné podmienky zvierat," objasňuje Zuzana.

Vegánstvo je hnutie proti útlaku živých bytostí. Nie je len o jedle, hoci to tvorí podstatnú časť šetrnejšieho prístupu k životu. Živá vlna v niekoľkých receptoch ukazuje, že rastlinná strava môže byť veľmi chutná a pestrá.

„Nie je dokonale spravodlivá. Tiež má problematické veci ako kakao či palmový olej. Žiť stopercentne spravodlivo je dnes veľmi ťažké. Vždy by sme mohli nájsť niečo, čo by sme mali robiť lepšie, no nejde o dokonalosť. Vyberám si to najlepšie, čo v tej chvíli môžem urobiť, aby som žila aspoň s ako-tak čistým svedomím," dopĺňa Zuzana, ktorá bola trinásť rokov vegetariánkou. Potom postupne prešla na rastlinnú stravu. „Kedysi som si myslela, že by to bolo náročná zmena. Ale nebola. Momentálne je to najviac, čo môžem urobiť pre zvieratá v chovoch aj v prírode, pre vlastné zdravie, pre iných ľudí a našu planétu."

Šanca pre klímu

Poľnohospodárstvo, najmä živočíšny priemysel, je najväčším producentom metánu. Koalícia pre klímu a čisté ovzdušie, ktorá prepája 73 štátov, vládne organizácie, mimovládny sektor a vedecké inštitúcie, potvrdzuje, že zodpovedá za 40 % celkovej produkcie metánu vyvolanej ľudskou činnosťou. Metán spôsobuje 25 % globálneho otepľovania. Fond na ochranu životného prostredia (EDF) ho označuje za druhý najškodlivejší pre globálne otepľovanie, hneď po CO_2. Na rozdiel od neho metán ostáva v atmosfére kratšie. Počas prvých dvadsiatich rokov ju však zohrieva 86-krát silnejšie. Významne preto ovplyvňuje otepľovanie v najbližšej budúcnosti.

Znižovanie produkcie metánu by bolo jednou z najefektívnejších stratégií na rýchle zrazenie otepľovania. Pomohlo by zmierniť najakútnejšie prejavy klimatickej zmeny ako straty úrody, extrémne počasie či lesné požiare. K tridsaťpercentnému zníženiu metánových emisií v najbližšom desaťročí sa zaviazalo aj Slovensko. Na klimatickom summite COP26 v Glasgowe sa tak pripojilo k vyše stovke ďalších krajín.

„Prijali tam niektoré dobré opatrenia, ale o živočíšnom priemysle sa takmer vôbec nehovorilo, čo je vzhľadom k súčasnej situácii dosť nešťastné. Možno sa to podarí, keď nás pritlačia dôsledky klimatickej zmeny," hovorí Zuzana. „Ľudí pribúda a potrebujú sa niečím živiť. Pôdy však bude menej. Odkrojí z nej stúpajúca hladina morí. Vyššie teploty môžu ovplyvniť úrodu. Možno ani nedokážeme pestovať všetky plodiny, na ktoré sme dnes zvyknutí. Myslím si, že raz budeme musieť pestovať plodiny priamo pre ľudí, nie ako krmivo pre hospodárske zvieratá. V súčasnosti ide na krmivo napríklad 80 % celosvetovej úrody sóje."

Aby sa do kuchyne mohlo dostať kilo hovädzieho, býk musí zjesť 25 kíl suchého krmiva (Our World in Data). Veľký nepomer je aj v premene rastlinných bielkovín na mäso. Iba 25 % z bielkovín v krmive sliepky sa efektívne premení na bielkoviny vo vajíčku. Kura musí zjesť 500 gramov bielkovín na to, aby sme z jeho mäsa získali 100 gramov bielkovín.

„V obchodoch je veľký výber vegánskych potravín. Problémom ostáva cena, ktorú si nemôže dovoliť každý. Potravinársky priemysel by sa mal zmeniť tak, aby boli rastlinné potraviny lacnejšie a dostupnejšie pre všetkých," myslí si Zuzana. Uvedomuje si, že niektorí ľudia sa mäsa nikdy nevzdajú. „Pre nich by mohli byť lepšou voľbou alternatívne náhrady mäsa, ktoré budú mať úplne inú environmentálnu stopu a neumrú pre ne tisíce zvierat. My máme na výber plné regály, zvieratá majú len svoj život. Neberme im ho."

Pestovanie z budúcnosti

Mária Mühl

Zeleninu pestujú na netradičnom mieste. Je to priamo v budove bývalej telekomunikačnej ústredne, medzi panelákmi, uprostred bratislavského sídliska Petržalka. Tu je skrytá prvá hydroponická vertikálna mestská farma na Slovensku.

Hydropóniu poznali už staroveké civilizácie. Je to vynález Egypťanov, praktizovali ho napríklad aj Mayovia. Aktívne sa využíva pri pestovaní ryže, vtedy je často spojená s chovom rýb. Ponúka nové možnosti, na míle vzdialené od tradičného poľnohospodárstva.

Bez pôdy

„Hydropónia, pestovanie plodín bez využitia pôdy, umožňuje pestovať plodiny aj tam, kde to doteraz nebolo možné. Napríklad na betónových parkoviskách alebo na zastavaných plochách. Rastlina má korene voľne v priestore, nie v pôde ako pri konvenčnom poľnohospodárstve. Korene našich rastlín sú v silno okysličenej vode, obohatenej o potrebné živiny," vysvetľuje základný princíp novodobej farmy Hausnatura jej zakladateľ Filip Toška.

Hydroponická farma sa nachádza v budove a vyzerá ako zo sci-fi filmu. V regáloch sú poukladané veľké nádoby, v ktorých cirkuluje voda a vzduch. Sú nasvietené na fialovo – magentovými LED svetlami. To simuluje striedanie dňa a noci. Pestovanie v regáloch umiestnených nad sebou šetrí priestor a umožňuje jeho efektívne využívanie. V Hausnature preferujú „babyformu" šalátov, bazalku, kučeravý kel, koriander, petržlen, horčicu, mangold. „Všetko monitorujeme, každý týždeň si dávame robiť rozbor vody a plodín. Keď niečo

chýba, vodu doplníme o potrebné prvky a cirkuluje ďalej. Takto môže vyrásť krásna vitálna zdravá rastlina," hovorí o technických moderných vymoženostiach spolumajiteľ farmy.

Ideálny život

Aby rastliny dokázali rásť, potrebujú šestnásť základných prvkov: napríklad draslík, fosfor, železo. V klasickej pôde prebieha veľké množstvo chemických reakcií, aby sa jednotlivé prvky dostali v správnej forme cez koreňové vlásočnice do tela rastliny. „Hovorím, že je to zložitejšie ako jadrový reaktor. Tieto vlásočnice majú na sebe otvory, ktoré sú schopné prijať len určitú formu chemických prvkov. My im to celé uľahčujeme. Dávame im rovno zlúčeniny prvkov rozpustných vo vode," objasňuje Filip fungovanie vyživovania rastlín.

Vďaka monitorovaniu vedia v Hausnature o svojich rastlinách úplne všetko a dokážu zabezpečiť ich rovnakú kvalitu počas celého roka. Vytvárajú im ideálne podmienky, ktoré sa pri klasickom pestovaní nikdy nedajú dosiahnuť. Vďaka tomu, že rastlina má dostatok priestoru, svetla, vody a živín, rastie oveľa kratšie ako za bežných podmienok. Úrodu môžu zbierať každý týždeň. Týždenne vyprodukujú napríklad štyri a pol kilogramu koriandru, dvadsať kilogramov šalátov a desať kilogramov bazalky.

Každá rastlinka najprv tri týždne klíči v špeciálnej miestnosti zvanej nursery. Potom dva alebo tri týždne rastie. Úroda je celoročná, neovplyvňujú ju ročné obdobia. Na rastliny neprší dážď, zloženie ktorého nikto nepozná, ku koreňom nepresakujú spodné vody. Neexistujú tu škodcovia, takže netreba používať pesticídy. Nestrieda sa teplota ani intenzita svetla. Zelenina je taká čistá, že ju pred konzumáciou netreba ani umyť.

Na farme zbierajú údaje o rastlinách. Dokážu presne určiť, ako sa ktorá bude vyvíjať a aké budú jej výživové hodnoty. Vyvíjajú aplikáciu, v ktorej sa zákazník vďaka QR kódu dozvie o zelenine, ktorú má na stole, úplne všetko. Od pôvodu semiačka cez dobu rastu, zloženie až po to, kto ju kedy odtrhol.

Koniec sveta

„Celoročne pestujeme čerstvú zeleninu, ktorá necestuje stovky kilometrov. Zozbierame ju a hneď v ten deň alebo na druhý je u zákazníkov. Nepotrebujeme chladiace boxy. Našou filozofiou je dodávať zeleninu v okruhu päťdesiat kilometrov od Bratislavy, aby naša uhlíková stopa bola čo najmenšia," hovorí o environmentálnom aspekte pestovania Filip. Tým, že voda okolo koreňov konštantne cirkuluje, spotrebujú pri raste o deväťdesiat percent menej vody ako pri klasickom pestovaní v pôde. Rýchlosť vývoja technológií hydropónie je exponenciálna. Zatiaľ sú pomerne drahé a vstupná investícia sa pohybuje v miliónoch eur. Je však otázkou času, kedy sa efektivita zvýši a cena zníži, a tak sa stane prístupnejšou pre ďalších pestovateľov.

Nápad hydroponického vertikálneho pestovania vznikol pred jedenástimi rokmi. Filipa ovplyvnila vízia konca sveta podľa mayského kalendára. Ten mal nastať 22. 12. 2012. Filip počítal s tým, že zavládne chaos, a chcel byť pripravený

prežiť. S kamarátom si na sídlisku v Petržalke prenajali pivnicu a vymysleli prvý aquaponický model pestovania. Pestovali bez pôdy, rastliny dostávali živiny od rýb, ktoré tam paralelne chovali. Aquapónia je nadstavba hydropónie. Do procesu sú zapojené aj ryby a baktérie, ktoré premieňajú hnojivo od rýb na výživové prvky vstrebateľné cez korene rastlín.

Takýmto spôsobom pestovali paradajky, uhorky, jahody, šaláty, reďkovku, cukiny a tekvice. „Bavilo ma to, ale venoval som sa inej práci. Neskôr som to chcel posunúť ďalej. Keď som dostal možnosť rozšíriť pestovanie vďaka investorovi, išiel som do toho vo väčšom," spomína na svoje začiatky úspešný pestovateľ. Bývalú ústredňu museli kompletne prestavať a zmeniť priestor na farmu. Trvalo im to takmer rok. V januári 2019 začali naplno fungovať. „Dnes pestujeme rýchlorastúce druhy zeleniny a snažíme sa ponúkať aj netypické plodiny ako kučeravý kel či šalátovú horčicu," dopĺňa.

Veľa svetla

Hydroponické pestovanie sa na prvý pohľad môže zdať energeticky náročné. Z hľadiska získaných benefitov je to však stále prijateľné. Na Slovensku sa dá využívať zelená energia z obnoviteľných zdrojov či solárne panely. Je veľký predpoklad, že o tri až päť rokov bude vývoj solárnych panelov oveľa ďalej a tak budú môcť farmu prevádzkovať len zo solárnej energie.

Filip je vyštudovaný programátor a veľa vecí vo firme vymýšľa, konštruuje, programuje. Súčasťou jeho práce je aj sledovanie trendov v hydroponickom pestovaní. „Ukazuje sa, že do piatich rokov by sme vedeli efektívne svietiť na oveľa väčších plochách. Vďaka tomu by sme mohli pestovať aj iné plodiny. Zatiaľ ostáva výzvou pšenica a ryža. Sú to nutrične veľmi výživné rastliny, no potrebujú veľa plochy a energie, preto sa takto nepestujú." Hydroponicky sa pestujú hlavne rastliny, ktoré rýchlo rastú, zaberú menej miesta, netreba ich opeľovať a materská rastlina nemusí vegetovať. „Skúšal som pestovať jahody. Tie by sa určite predávali. Boli sladšie ako tie, ktoré v zime dovážajú z južných krajín. Ibaže rastlina rodí len dvakrát do roka. Zvyšok času vegetuje. Chcelo by to zmenu celého systému," dopĺňa Filip. Ich šaláty si našli miesto v sieti lokálnych bratislavských potravín a dodávajú ich aj do reštaurácií a súkromným odberateľom. Radi by ponúkli svoje rastliny kozmetickému priemyslu, keďže neobsahujú žiadne pesticídy a nie sú geneticky upravované.

Pestovanie vo vode je jedna z najpravdepodobnejších foriem poľnohospodárstva v blízkej budúcnosti. Svetovým lídrom v hydropónii sú Spojené štáty americké. Tam investujú miliardové dotácie do vývoja a automatizácie fariem. V Európe je najväčšia vertikálna farma neďaleko Kodane v Dánsku. Vplyvom klimatických zmien bude s najväčšou pravdepodobnosťou nevyhnuté prejsť na takýto šetrnejší spôsob poľnohospodárstva. Na mnohých miestach vysychajú rieky, pôda je vyčerpaná a klčovanie ďalších dažďových pralesov je neudržateľné. Populácia pribúda a toto je jedna z najefektívnejších alternatív na jej uživenie. Moderná hydropónia a vertikálne pestovanie otvára nové príležitosti. Vďaka nim sa môže urodiť ovocie a zelenina aj v nehostinných podmienkach púšte či výskumnej polárnej stanice.

1 (str. 14-15) Rastlinky dozrievajú bez pôdy a slnka.
2 (str. 15) Filip Toška prišiel na nápad hydroponickej farmy vďaka fámam o konci sveta.
3 Hydropónia umožňuje pestovať zeleninu a bylinky aj na miestach, kde by to za normálnych okolností bolo nepredstaviteľné.

Zachránená úroda

Jana Čavojská

Počas mrazivých jarných nocí zapaľujú ovocinári v sadoch parafínové sviečky a piecky, aby udržali krehké kvety pri živote a na jeseň mohli zbierať plody.

Muži v čerešňovom sade neďaleko Dunajskej Lužnej sa zakrútia do diek, aby si na pár minút oddýchli pri ohníku. Je takmer päť hodín ráno, stále mrzne. Na nohách sú už celé hodiny. Prikladajú pelety do piecok a zapaľujú parafínové sviečky, aby zdvihli teplotu v sade. Stromy už zakvitli. Ak by kvety zničil mráz, bolo by po úrode. Sad má desať a pol hektára. Jedna noc „kúrenia“ vyjde aj na desaťtisíc eur.

„Toto je pre púčiky veľmi citlivé obdobie,“ vysvetľuje vedúci sadu Martin Fojtík. „Teplota nesmie klesnúť pod nulu, lebo by ich poškodila alebo aj zničila. Objednávame si miestnu predpoveď počasia, v sade máme teplotné senzory. S mrazom nám pomáhajú bojovať aj motorové vrtule, ktoré rozrážajú vzduch a pri prízemných mrazoch fúkajú nadol teplejší vzduch z vyšších vrstiev.“

Ak by udreli ešte silnejšie mrazy ako túto noc a sviečky a piecky by nestačili, zostávala by ovocinárom posledná možnosť: tlačiť teplejší vzduch nadol helikoptérami. Je to nielen extrémne drahý, ale aj veľmi hlučný spôsob. Väčšina obyvateľov zo susedstva sadov je vraj tolerantná – voči hluku aj voči dymu, ktorý sa šíri z piecok. Chápu, že ak chceme ovocie, je nevyhnutné vydržať niekoľko nocí nepohodlia.

Partia sa dvíha od ohňa a odchádza skontrolovať piecky. Na týchto nočných šichtách pomáhajú brigádnici. Chalani hovoria, že študujú na vysokej škole, ale manuálna práca s ovocím im je blízka. Do sadu chodia aj počas zberu. Nevadí im, že sa nevyspia a vymrznú a ráno ich čakajú študijné povinnosti.

Vedľa čerešní rašia puky na jabloniach. Tam majú inú metódu ochrany kvetov: na stromy neustále rozprašujú vodu. Tá na konároch zamŕza na ľadovú škrupinku, pod ktorou sa udrží teplota nad nulou. Agronóm Jozef Mertuš vysvetľuje, že takto ochránili púčiky už aj pri mínus siedmich stupňoch Celzia. Tento systém má vraj deväťdesiatpäťpercentnú účinnosť, no nemôžu ho použiť pri malých kôstkovinách, ako sú napríklad čerešne.

„Protimrazová závlaha nás ročne vychádza na približne štyridsaťtisíc eur na hektár," spresňuje Jozef Mertuš. „Keby sme nekropili jedinú mrazivú noc, mali by sme úrody sotva polovicu. Za jednu noc môžeme stratiť úplne všetko, o čo sa celý rok snažíme." Ak však všetko ide dobre, výnosy sú až päťdesiat ton jabĺk na hektár. Je to biosad. Nesmú tu používať minerálne hnojivá ani herbicídy. S burinou si musia poradiť ručne alebo pomocou pary. Akákoľvek chémia je vylúčená.

Našťastie, túto noc to ovocinári zvládli. Jeden z nich otvorí čerešňový púčik a ukazuje mi, že je vo vnútri živý. Medzitým sa úplne rozvidnelo. Parafínové sviečky a piecky v sade zhasli. Nad stromami sa vznáša dym. Do krajiny sa opierajú prvé lúče slnka. Ktovie, koľko takýchto mrazivých nocí je ešte pred nami.

1 (str. 17) Ľadová kôrka chráni stromčeky pred mrazom.
2 Kontrola, či púčiky prežili mrazivú noc.
3 Zamestnanci zohrievajú sady parafínovými sviečkami a pieckami.
4 Zariadenie nepretržite polieva ovocný sad.

Na vedecké účely

Galina Lišháková Shutterstock

V Utahu chovajú kozy, z mlieka ktorých extrahujú supersilný pavúčí hodváb. Farma na Sibíri spomaľuje rozmrazovanie permafrostu. A v Spojenom kráľovstve sú špecialisti na veľkochov pijavíc.

Vedci z Univerzity v Utahu chovajú geneticky modifikované kozy. Ich DNA je obohatená o gén, vďaka ktorému produkujú pavúky svoje siete. V kozom organizme sa prejaví v mlieku. Extrahuje sa z neho látka na výrobu pavúčej priadze. Ide o jeden z najpevnejších materiálov na Zemi. Keďže z kozieho mlieka jej vedci získajú viac než od tisícov pavúkov, môžu s ňou ďalej experimentovať. Skúšajú z nej vyrobiť superpevné textílie, napríklad na nepriestrelné vesty a padáky, ale aj nátery a gély.

Na Sibíri zas založili experimentálnu farmu na obnovu stepného ekosystému, v ktorom kedysi žili mamuty. Vraj by mohla spomaliť roztápanie permafrostu. V Spojenom kráľovstve farmárčia s pijavicami pre nemocnice celého sveta. Pozrime sa, ako sa týmto experimentom darí.

Pijavice pomáhajú

Pijavice môžu evokovať starovek a šarlatánstvo. Kedysi sa totiž použí-

vali na liečbu všetkých druhov ochorení od bolesti hlavy až po dnu. Ale aj v modernej medicíne môžu byť nezastupiteľné. Pijavice lekárske – ide len o jeden zo zhruba osemsto druhov pijavíc – pomáhajú pri hojení kožných štepov aj obnovení krvného obehu v plastickej a rekonštrukčnej chirurgii.

Po náročných operáciách môžu vznikať krvné zrazeniny a prišité tkanivo sa niekedy dostatočne neprekrvuje a nehojí. Chirurgovia zvyčajne dokážu spojiť dva konce tepny, pretože jej steny sú hrubšie, dajú sa relatívne ľahko zošívať. Žily sú však tenké, a najmä ak sú vážne poškodené, zošívajú sa veľmi ťažko. Keď je žilový obeh vážne narušený, krv smerujúca napríklad do znovu pripojeného prsta sa upcháva alebo stagnuje. Hrozí, že sa prst neujme.

Vtedy môžu byť pijavice veľmi nápomocné. Nielen preto, že keď sajú krv, súčasne prekrvujú tkanivo, ale tiež preto, lebo ich sliny majú zhruba pätnásť rôznych enzýmov a proteínov proti zrážaniu krvi. Na BBC Two v dokumentárnej sérii Chirurgovia: Na hrane života (Surgeons: At the Edge of Life) môžeme sledovať príbeh muža, ktorý pätnásť rokov po vyliečení z rakoviny pľúc žije s otvorenou ranou, lebo dutina v jeho hrudi sa nikdy nezahojila. Po tom, čo ho musia pre akútny zápal v rane previezť z rodinnej oslavy do nemocnice, podstúpi rekonštrukciu hrudnej steny. Počas dvanásťhodinového maratónu na operačnej sále mu odoberú svaly z chrbta a prišijú ich cez otvor na hrudi. Krvné zrazeniny by mohli spôsobiť odumretie svalov. Po operácii však na pacienta umiestnia dvadsať pijavíc a tie pomôžu tkanivu prežiť.

Jednou z najväčších dodávateľov pijavíc pre nemocnice na celom svete je spoločnosť Bio Pharm v Južnom Walese vo Veľkej Británii. Ide o farmu s vyše storočnou tradíciou, na ktorej žije kolónia tridsaťtisíc pijavíc. Kŕmia ich ovčou krvou, no tie, ktoré majú ísť „operovať“, nechajú vyhladovať, až kým ich črevá nie sú úplne prázdne. To zaručuje, že na pacienta neprenesú nijakú infekciu.

V minulosti boli pokusy vyrobiť umelé pijavice. Stáli by však stovky tisíc libier. To sa v porovnaní s približne desiatimi librami (asi dvanásť eur) za pijavicu neoplatí. Napriek tomu, že pijavica pomáha ľuďom zotaviť sa po operácii, po použití predstavuje biologické nebezpečenstvo a čaká ju humánne usmrtenie.

Pijavice lekárske sú úspešné aj vo veterinárnej chirurgii, najmä pri diagnóze polycytémiavera, zriedkavej chorobe krvotvorných buniek v kostnej dreni, ktorá môže spôsobovať vznik krvných zrazenín. Skúma sa aj ich účinok na zmierňovanie symptómov osteoartrózy.

Hodváb z mlieka

Profesor genetiky na Štátnej univerzite Utah Randy Lewis založil začiatkom tohto tisícročia farmu, na ktorej choval „kozo-pavúky“ alebo „pavúko-kozy“. Skrátka kozy, ktoré geneticky obohatil o pavúčí gén, zodpovedný za tvorbu materiálu, z ktorého pavúky tkajú svoje siete. „Jednoducho sme preniesli gén pre proteín pavúčieho hodvábu do genómu kôz a zaradili ho pod rovnaký systém bunkovej regulácie ako ostatné mliečne bielkoviny. Vyrába sa teda iba počas laktácie a len vo vemene,“ vysvetľuje Randy Lewis v článku na Ag Funder Network. Jeho kozy sú v podstate stroje na pavúčí hodváb, pretože z ich mlieka ho dokáže vyextrahovať vo veľkom množstve a experimentovať s jeho využitím.

Do výrobného procesu tohto materiálu zapojil kozy preto, lebo ak by ho malo byť dostatočné množstvo napríklad na výrobu oblečenia len od pavúkov, museli by ho produkovať miliardy pavúkov a na zber ich sietí by bolo treba stovky pracovníkov.

Randy Lewis hľadá stratégie, ako pavúčí hodváb priemyselne využiť. Zaujíma ho najmä takzvaný zlatý hodvábny pavúk rodu Nephila. Jeho siete sú mimoriadne pevné, elastické a odolné voči extrémnym teplotným zmenám. Veď pavúky svoju technológiu cibrili stovky miliónov rokov.

Na Lewisovu experimentálnu farmu chodilo veľa návštevníkov a kozy sa tam mali dobre. No zhruba po desiatich rokoch sa doňho obula verejnosť. Preto kozy predal Kanadskému poľnohospodárskemu múzeu v Ottawe. „Všetko bolo v súlade s predpismi, nepožadovali sme nič nad rámec štandardných predpisov pre transgénne zvieratá,“ hovorí vedec. V USA má dohľad nad transgénnymi zvieratami Ministerstvo poľnohospodárstva a Úrad pre kontrolu potravín a liečiv.

Výskum odvtedy pokračuje v tichosti. Financuje ho aj americké námorníctvo, ktoré má záujem o Lewisovu podvodnú sieť z pavúčieho hodvábu. Tá by mohla účinne zachytiť vrtule nepriateľských lodí. Vedec však usilovne ponúka pavúčie technológie všetkými možnými smermi. S jednou spoločnosťou pracuje na vývoji lekárskych implantátov z pavúčieho hodvábu, s ďalšou na textile pre outdoorové športové oblečenie a inou na nepriestrelných vestách. Nie je to márne, veď takéto textilné produkty z pavúčieho hodvábu by mali oveľa menšiu uhlíkovú stopu ako tie súčasné, vyrábané z ropy.

Step z konca pleistocénu

Ruský ekológ Sergej A. Zimov založil v roku 1996 na Sibíri Pleistocénny park. Pokúša sa v ňom o obnovu stepného ekosystému z obdobia konca pleistocénu (začal pred 2,5 miliónmi rokov a skončil pred 10 000 rokmi), na akom sa pásli mamuty. Jeho cieľom je spomaliť rozmrazovanie arktického permafrostu, odkiaľ sa uvoľňuje zmes skleníkových plynov, metánu a oxidu uhličitého, čo globálne otepľovanie ešte zhoršuje.

Dnes jeho farma predstavuje uzavreté územie s rozlohou dvadsať kilometrov štvorcových, ktoré je domovom desiatich bylinožravých druhov: soba, jakutského koňa, losa, bizóna, pižmoňa, jaka, kalmykskej kravy, ovce, ťavy a kozy.

Keď tieto veľké zvieratá pri obhrýzaní trávnych porastov a mladých stromčekov šliapu po snehovej pokrývke, znižujú jej izolačný účinok, a vrstvu permafrostu pod ňou vystavujú chladnejším teplotám. Zimov na webstránke projektu Pleistocén vysvetľuje, že na rozdiel od modernej vegetácie tvoria tieto trávy hlboký koreňový systém, ktorý dokáže absorbovať viac CO_2 z atmosféry. Ten zostáva uložený v chladných arktických pôdach. Uhlík v pôde nepodlieha lesným požiarom a pasienky, na rozdiel od kríkov alebo smrekovcových lesov, odrážajú viac slnečných lúčov, a tým udržujú povrch chladnejší.

Z výsledkov vedeckej štúdie o Zimovom projekte, ktorú publikoval magazín Nature, vyplýva, že vďaka zvieratám osídľujúcim tundru by sa planéta do roku 2100 ohriala menej takmer o polovicu, čo by stačilo na zachovanie osemdesiatich percent globálneho permafrostu.

Autorka je redaktorka portálu Veda na dosah.

Život pod Poľanou

Dagmar Gurová Archív Farmy pod Poľanou

Mesto vymenili za farmu na romantickej polosamote. Mladý pár všetko buduje svojpomocne, obklopený zvieratami a strhujúcimi výhľadmi. Farmu pod Poľanou by za mesto nemenili, hoci ich život nie je len idyla.

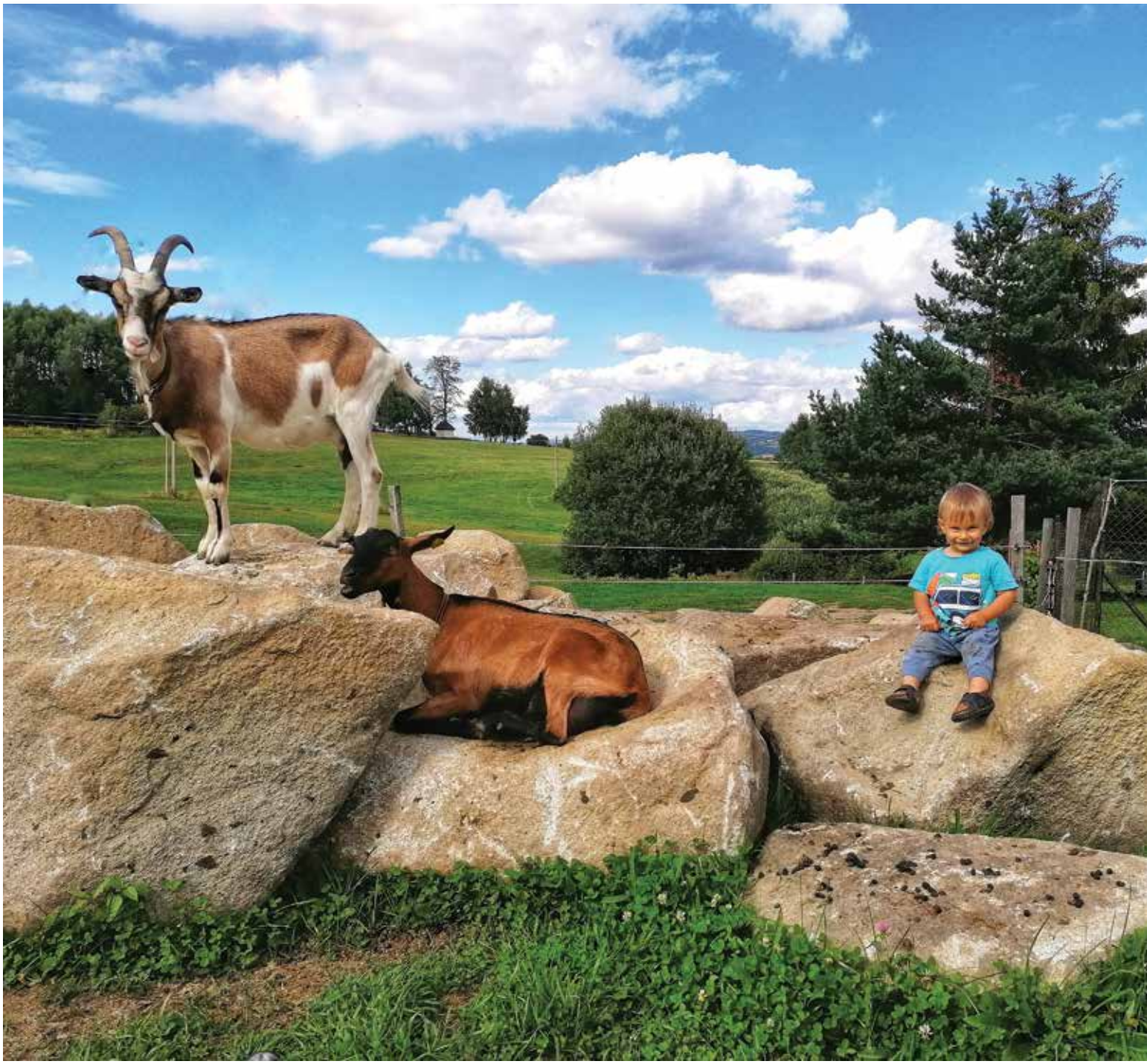

Za vysokou horou, za malou dedinkou a ešte kúsok za kaplnkou na krížnych cestách stojí Farma pod Poľanou. Takmer na samote, v dolinke medzi lúkami, obklopená stromami, nad ktorými práve zažiarilo slnko. Popri malom jazierku ťapkajú otužilé kačky. Spoza plota pri dome vykúka býček Maxo. Pred chlievikom sa spokojne vyhrievajú tri čiernobiele mačky, na vzdialenej lúke sa prechádza kôň. V ústrety nám beží rozšantený pes Whisky.

„Konečne sa zlepšilo počasie. Už niekoľko dní bolo tak zima a veterno, že sme vonku robili len to najnutnejšie," vráti nás do reality Katarína Mošovská, ktorá tu býva s partnerom Reném, synom Miškom a čerstvo narodeným bábätkom. Presťahovali sa sem z mesta, aby mohli žiť podľa svojich predstáv. Príbehy z farmy, ktoré zdieľajú na sociálnych sieťach, sú väčšinou plné harmónie a súzvuku s prírodou. „Nie vždy je to jednoduché, ale nemenili by sme," zhodujú sa.

Prvýkrát sem prišli v decembri pred štyrmi rokmi. Brodili sa snehom a videli len hustú hmlu. „Rozvidnelo sa, až keď sme si v marci preberali kľúče od domu," opisujú. Spoznali sa pri koňoch. „René bol na východe v Dobšinej, ja v Bratislave. Keď sme začali uvažovať o spoločnom bývaní, hľadali sme miesto, kde by kone mohli žiť s nami. Potrebovali sme nájsť ako-tak obývateľný dom a veľký pozemok," hovorí Katarína. „Od začiatku nám bolo jasné, že nebudeme žiť v meste," dodáva

René, ktorý vyrastal na farmách. Pre Katarínu to bolo nové, no vždy o tom snívala. „V detstve som mala psa, ale iné zvieratá nie. Odmalička som vedela, že chcem mať hotel pre psy alebo farmu. Mojím cieľom bolo bývať tak, aby som si mohla doniesť domov hocijaké zviera."

Blízko zvierat

Pod Poľanou teraz majú tri kone, tri kozy, tri mačky, dve ovce, sliepky, kačky, býčka a psa. Začiatkom mesiaca im pribudnú kozliatka. Niektoré zvieratá k nim prišli samy, ako psík Whisky. „Jedného rána sa nám objavil pred dverami, vychudnutý, vystrašený, a už ostal," spomína Katarína. Ovce si zobrali od pána, ktorý si ich nemohol nechať a poslal by ich na bitúnok. Podobne získali aj koňa Browna. Má vážny problém s prednými nohami. Ťažko sa mu chodí. René, ktorý pracuje ako podkúvač, sa ho pokúša zachrániť, a pritom naberá skúsenosti pre svoju prácu. Keď sa Brownovi polepší, mohol by sa pridať k ďalším koňom Cherokeemu a Evelyn.

Katarína hovorí, že svoj sen o zvieratách musela trochu prehodnotiť. Viac premýšľať, koho si môžu zobrať. „Býčka Maxa sme vzali trochu nepremyslene. Bol ešte maličký a bolo nám ľúto, že by mal ísť na mäso. Nevedeli sme veľmi, do čoho ideme. Chce sa hrať, ale neuvedomuje si svoju silu." René dodáva, že by mu bolo lepšie na lúke s inými kravami. „U nás má výbeh aj stravu, ale chýba mu stádo. To mu zabezpečiť nevieme."

Väčšina zvierat žije celoročne vonku. Ovce preskakujú svoju ohradu a trielia ku koňom. V stajni je akurát Brown a dočasne aj kozy, ktoré čakajú mladé. René otvorí vrátka a jedna z nich hneď využije príležitosť vyjsť si na vzduch. Druhá, akoby sa chcela pridať k nášmu rozhovoru, mečí zvnútra a so záujmom si nás prezerá.

Onedlho to tu bude ešte živšie. Vlani farmári zdieľali video, v ktorom si kozliatka, šantiace v ohrade, spravili ihrisko z ležiaceho Maxa. No nebolo s nimi vždy veselo. Jeden rok farmári o viacero kozliatok prišli. Vlani im to najmenšie zadlávil poník. „Veľmi ma to mrzelo," hovorí Katka. „Jediný dôvod, prečo do toho opäť ideme, je mlieko. Kozliatkam sa ťažko hľadá nový domov. Capkov väčšinou nikto nechce. Snažíme sa, aby nešli na mäso, ale nie vždy zistíme, ako to s nimi dopadlo."

Každá práca dobrá

Z kozieho mlieka vyrábajú jogurty a syry. Katka sa ich naučila robiť, aj keď sa nepovažuje za klasickú gazdinku. „Radšej som vonku pri zvieratách ako v kuchyni," usmieva sa. „Vyhovuje nám jednoduchosť. Nie sme gurmáni, ktorí by si pripravovali špeciálne jedlá. Keď máme chuť, pokojne si objednáme pizzu," hovorí René.

Výrobu mliečnych produktov neženú na hranu. Niekedy sa im syr podarí, inokedy nie. „Výroba nie je až taká zložitá, ale treba pri nej dodržať časové rozostupy. Nám sa to pri malom dieťati nie vždy podarí," smejú sa. Výrobky, s ktorými sú spokojní, ponúkajú na ochutnávku. Vyrábať vo veľkom sa im neoplatí. „Na to by sme potrebovali oveľa viac kôz a výrobňu."

Katka, vyštudovaná psychologička, tu žije bežný nefarmársky život. Veľa času trávi vonku s Miškom, ktorý má na farme skvelé detstvo – veľký a bezpečný priestor, zvieracích kamarátov a ozajstný bager, ktorý môže kedykoľvek pozorovať pri práci.

„Najťažšie pre mňa bolo zvyknúť si na to, že keď sa človek vráti z práce, nemá hneď voľno. Minimálne hodinu sa treba ešte venovať zvieratám," hovorí Katarína. René vstával o piatej ráno. Postaral sa o zvieratá, a keď sa vrátil domov o pol deviatej večer, znova musel opatriť zvieratá. Vyštudoval za kúrenára, ale teraz sa intenzívne venuje podkúvačstvu. Popri tom zvládne všemožné praktické veci, ktoré treba zariadiť v dome alebo na farme. „Nemáme klasické zamestnanie so stabilným príjmom. Robíme všetko, čo sa dá," vysvetľuje. Ponúkajú vychádzky na koňoch, priestor na kempovanie s výhľadom na Poľanu aj špeciálne tričká pre nadšencov kempovania. René po večeroch vymýšľa a vyrába výrobky z dreva a konských podkov.

Samota láka

Farmu kúpili, keď mal René dvadsať a Katka dvadsaťštyri rokov. „Akurát som skončila školu, Nikto nás nebral vážne. Tvrdili, že sme príliš mladí, a nevieme, čo je život. Vraj ani hypotéku nám nedajú. René si z toho nič nerobil, ja som to brala ako výzvu. Tešila som sa, keď sa podarilo niečo, čo iní nepovažovali za možné."

Pod Poľanou bývajú tri a pol roka. Medzičasom do rodiny pribudol Miško aj farmárske bábo. Často sa im ozývajú mladé páry, ktoré túžia žiť podobne. „Väčšinou riešia, ako niečo takéto kúpiť a uživiť sa tam. Naša farma nás pred štyrmi rokmi vyšla oveľa lacnejšie ako byt v Bratislave, ale odvtedy išli ceny prudko hore. Dnes je už veľmi ťažké nájsť aspoň hektárový pozemok, ktorý by mal jedného majiteľa. My máme päť hektárov," hovorí René. „Peniaze sú skoro vždy problém. Aj nám každý mesiac vybuchne niečo, s čím sme nerátali, ale to sa týka väčšiny ľudí, nech žijú hocikde. Sú tu veci, ktoré to kompenzujú: pohoda, samota, možnosť rozvíjať sa."

Ako vonia Popoluška z farmy

Elena Akácsová Bontonfilm

Jeden obrázok napovie viac ako tisíc slov. Jedna vôňa prehluší všetky obrázky. Zvlášť, ak je to smrad. Ako smrdí farma, na ktorej vyrástla Popoluška?

Macocha s Dorou majú pozvánku na ples. Dora by sa mohla vydať za princa, a tak netreba nechať nič na náhodu ani na hospodára Vincka. Nepošlú ho do mesta pre látky a čipky a šperky, ale nechajú si doviezť mondénneho štylistu. Ten vystúpi z koča a takmer šliapne do psieho hovienka.

Českí kritici novej nórskej verzie Troch orieškov pre Popolušku (mimochodom, v nórskej verzii Vincek, teda tu sa volá Alfred, prináša Popoluške tri žalude, nie oriešky; v okolí Lillehammeru asi nerástli liesky, iba duby) boli touto scénou pohoršení. Viac ich rozrušilo už len to, že si Dora po fazuľovej diéte na plese prdne a že hviezda známa z Hier o tróny Kristofer Hivjutam má úplne zbytočné dvojminútové cameo, v ktorom sa akurát hlasito vymočí. Vlastne nie, najviac sa v médiách pretriasalo, že na konci sa pobozkajú dosť výživne dvaja muži a že to mal distribútor pre české publikum cenzurovať.

No ale späť k hovienku. Český novinár z Blesku sa nórskej režisérky spýtal, na čo to bolo dobré. Cecilie A. Mosli to vysvetlila tým, že československý film bol veľmi vtipný, ale oni si chceli vytvoriť svoj vlastný humor. A tiež preto, že macocha sa tvárila štýlovo a nóbl, tak trochu ako rodina Kardashianových, ale nemohla zakryť, že pochádza z farmy. „Toto sme chceli ukázať, lebo farmu neucítite, keď sedíte v kine. Vďaka tomu hovienku to môžete z filmu aj cítiť," povedala a dodala: „Môže sa macocha šplhať po spoločenskom rebríku, dostať sa do kráľovskej priazne, a napriek tomu stále zostane farmárkou."

Odhliadnime od humoru, ten nemusí sedieť každému, a mne teda nesedel, zaujímavejšia je otázka, či sa dá vizuálne navodiť smrad. Úprimne, keď som ten film videla, absolútne mi táto asociácia s farmou nezapla. Možno preto, že sa odohráva v mrazivej severskej zime a vidno tam len sneh a ľad, žiadny hnoj a hospodárske zvieratá. Viac som si vedela predstaviť, ako to muselo smrdieť od dymu v tej začadenej vikingskej pevnosti, kde sa odohráva ples. Nie je to veru naleštený zámok Moritzburg.

U mňa osobne funguje skôr opačná asociácia – keď zacítim vôňu, okamžite sa mi spojí so situáciou, v ktorej som ju zažila. Pri vôni Diorelly si spomeniem na to, ako som pätnásťročná chodila do SND na Dvorského kričať do zachrípnutia bravó. Pri vôni paradajkovej stopky som hneď v babkinej záhrade a pri vôni Nivey mám pred očami mamu. Pri smrade hnoja si vybavím skôr zemiakovú brigádu na Orave, nie ten stredoveký skanzen v Lillehammeri, kde sa nórska Popoluška nakrúcala.

Inak však musím povedať, že sa mi zámer ukázať, že život na farme aj smrdí, že to nie je len pekná romantická príroda a ťuťu zvieratká, páči. Lenže v rozprávke je možné všetko. Aj to, že Popoluška nesmrdí ani od hnoja, ani od dymu, alebo že aj z farmárky sa môže stať princeznou. Hoci v prípade nórskej Popolušky svadba nie je tým vysnívaným šťastným koncom, ako sme na to pri rozprávkach boli zvyknutí.

Autorka je šéfredaktorka TV SVET/TV OKO.

adidas

Liečivý strom

Jana Čavojská

Na moruše ľudia takmer zabudli. Šľachtí a pestuje ich Stanislav Stroška z Pukanca. Rozmnožil aj morušu zo záhrady Nicholasa Wintona.

Stanislav Stroška hovorí, že žije vďaka morušiam. Mal tridsaťdva rokov, keď mu prasklo hrubé črevo. Potreboval štyri operácie. Vyliečili ho vraj moruše. Odvtedy ich štepí a pestuje. Hoci je v Pukanci a okolí najviac moruší na Slovensku, venuje sa im ako jediný. Snaží sa popularizovať tento neprávom zabudnutý strom a jeho plody.

Tri odrezky z tristo

Najstaršie pukanské moruše majú viac ako päťsto rokov. Stanislavovi rodičia si kedysi jednu prenajímali za sedemdesiat korún na sezónu, aby z nej mohli obrať plody. Jeho mama ich zavárala a robila z nich sirup, otec zas morušové víno. „V iných rodinách moruše veľmi nejedli. Kým iné deti mali hnisavé angíny, my sme boli vždy zdraví," spomína Stanislav. Mal desať, keď si vysníval budúcnosť: rodinný dom, vedľa neho studňu a morušu.

Moruše mu predpovedala aj stará pani, ktorá jeho rodičom prenajímala morušu na oberanie. Práve zbieral plody, keď prišla s rukami vbok a šomrala, že stromy sa rozpraskajú a mladých už nezaujímajú, nechcú sa o ne starať a rozmnožovať ich. „Pozbierala sa dookola, kto by to mohol robiť. Najstarší brat nie, dievča je ešte príliš mladé – ale ten stredný by sa na to hodil. Ako keby ma zaradila k morušiam."

Keď po rokoch kúpil dom a chcel k nemu zasadiť morušu, vôbec nebolo jednoduché nejakú zohnať. Nakoniec sa rozhodol naštepiť si ich. Nikto v dedine mu nevedel poradiť, ako na to. Ani v odbornej literatúre nenašiel veľa informácií. Vyučený strojár sa učil na vlastných chybách. Odskúšal všetko možné. „Zasadil som tristo odrezkov, ujali sa tri, chodil som okolo nich po špičkách. Skúšal som ich rozmnožovať aj potápaním. Ak nejaká moruša praskla a padla na zem, prisýpal som na konáriky zem. Do viníc som vozil päťdesiat litrov vody denne. Rastlinky som polieval dva roky tam a ďalšie dva roky v skleníku."

Zásielka z Anglicka

Metódou pokus – omyl Stanislav zistil, že do pukanskej moruše nemôže štepiť iné, lebo sa neujmú. Nakoniec dopestoval dobré podpníky zo semien moruší, ktoré rástli okolo Kalnej. Trvalo štyri roky, kým vyrástol podpník hrubý ako ceruzka. Naň zaštepil pukanskú morušu. Krásne sa ujala. Stanislav vedel, že to dokázal.

Keď Patrik Pašš nakrúcal dokumentárny film o Nicholasovi Wintonovi, ktorý zachránil 669 židovských detí z Česka a Slovenska pred holokaustom, objavil v jeho záhrade v Anglicku takmer tristoročnú morušu. Nikto nevie, ako sa na Britské ostrovy dostala. Tamojší záhradníci sa ju neúspešne pokúšali rozmnožiť. Pašš hľadal odborníka na moruše. Dostal kontakt na Stanislava. Ten dal na odber vrúbľov jasné pokyny: brať ich z južnej strany, kam najviac svieti slnko a drevo je najlepšie vyzreté, použiť nové náradie, aby sa do rany nezaniesla šárka alebo hubové ochorenie, a odobraté vrúble zabaliť do vaty, trochu ju navlhčiť a letecky odoslať na Slovensko. Na letisku čakal kuriér a dôležitú zásielku doručil do Pukanca. „Dostal som dvadsať vrúbľov," spomína Stanislav. „Z toho dva zlomené a tri suché. Zostalo pätnásť. Odložil som ich do chladnej pivnice. Okolo Veľkej noci, keď už v rastlinách prúdi miazga, som ich naštepil v skleníku. Prežilo sedem, nakoniec zostalo päť. Angličania mali nulovú úspešnosť, ja tretinovú."

Jedna moruša išla do Anglicka, druhá Paššovi, tretia pomológovi Ivanovi Hričovskému. Dve si nechal Stanislav. O dva roky dostal Nicholas Winton pozvanie od českého prezidenta na Pražský hrad. Mali mu tam udeliť vysoké štátne vyznamenanie a záchranca židovských detí chcel priviezť do Prahy morušu ako dar pre botanickú záhradu. Stanislav neváhal. Za stromček nechcel ani cent. V pukanskom obchode kúpil pekný pletený košík, morušu doňho vložil a poslal do Prahy. V botanickej záhrade v Troji je pri nej tabuľka s jeho menom.

Zmizli s hodvábom

Moruše vraj kázala vysádzať popri cestách Mária Terézia. Pocestní sa mohli občerstviť ich plodmi a uhasiť si aj smäd v miestach, kde neboli studne. Hoci sa občas hovorí, že tieto stromy priniesli do Pukanca Turci, Stanislav si to nemyslí. „Podľa mňa je to len legenda. Moruše tu boli dávno predtým. Dočítal som sa o nich v knihách písaných ešte švabachom. Moruše pestovali v Nemecku pravdepodobne už v piatom storočí. Nemci migrovali do nášho regiónu, zakladali tu hámre a bane, v Pukanci je dodnes veľa nemeckých priezvisk. Myslím si, že doniesli aj moruše."

Tieto stromy v minulosti nepestovali iba kvôli plodom. Ich listami kŕmili priadky morušové, z ktorých získavali hodváb. „Keď ľudia vymysleli umelý hodváb, moruše už neboli zaujímavé. Veľa týchto stromov vypílili poľnohospodári a už ich nikto nesadil. Keď zbierate ich plody, máte ruky úplne zababrané. Možno preto ich ľudia neradi oberajú. V roku 1988 boli pukanské moruše chránené a ich výrub bol zakázaný. Potom to skončilo. Celý život bojujem o to, aby bola moruša opäť chránená," hovorí Stanislav.

Morušiam sa v Pukanci darí podľa neho vďaka sopečnej pôde. Keď bolo ešte Sitno činnou sopkou, popol z neho padal tam, kde je dnes dedina, sady a vinice. Urodí sa tu vraj všetko. Chalupári z Modry dokonca tvrdia, že tunajšie víno je lepšie ako to modranské.

Lenže pôdu a prírodu si už nikto neváži. Z toho je Stanislav smutný. „Všetko vyklčujeme, odvodníme, zalejeme betónom. Mestá sú samý asfalt. Na najúrodnejšej pôde sa stavajú fabriky. Pritom stromy sú naše pľúca, dávajú nám kyslík a vlahu."

Roky zo života

Vo svojom sade má Stanislav tridsaťsedem odrôd moruší z celého sveta. Medzi nimi mnohé unikáty. Napríklad z ostrova Honšú, kde z nej vyrábajú lieky pre diabetikov, či z Afganistanu z nadmorskej výšky 2 600 metrov. Stromy neúnavne štepí a pestuje. Každý jeden znamená päť – šesť rokov z jeho života. „Polievate, okopávate, bojíte sa, či ich vietor nedoláme, mráz nepoškodí... Ľuďom sa to nechce robiť," krčí pestovateľ plecami.

Jeho moruše rastú nielen na Slovensku, ale aj v Taliansku, Nemecku, Švajčiarsku, Francúzsku či na Ukrajine. Práca so stromami mu zaberá všetok čas. Nikdy nebol pri mori, desať rokov túžil vidieť Kubu a šetril si peniaze, no neodišiel. Nemohol nechať moruše bez starostlivosti. Raz odišiel na dva týždne do kúpeľov, príbuzné mu sľúbili, že moruše budú polievať, no nestalo sa a mladé stromčeky vyschli. Niečo také už Stanislav nechce dopustiť. No neľutuje. „Ďakujem pánu Bohu, že mi dal túto robotu. Napĺňa ma. S prírodou v okolí Pukanca som spätý. Každé ráno vstanem, vysúkam si rukávy a idem makať. Okopávať, presádzať, vystrihovať, polievať."

Okrem toho vyrába morušové produkty. Listy a kôru suší na čaj, robí tinktúry, masážne oleje, morušový sirup, džem a moruše aj zavára. Časť plodov dáva vypáliť. Sám zje aj tridsať kíl moruší ročne. Tvrdí, že vďaka nim má silnú imunitu. „Celý ten strom je liečivý. Moruše liečia pankreas, pľúca, cukrovku, rakovinu, prechladnutie, kŕčové žily... mne vyliečili cystu z pečene. Ľahnite si pod orech a o hodinu dostanete nádchu. Ľahnite si pod morušu, dobije vás ako akumulátor. Má veľmi pozitívnu energiu."

Maliar z Blata

Lucie Römer Archív P. Š.

Pavel Šich mení bývalý štátny statok na kultúrne centrum regiónu, vysieva lúky, sadí stromy a zvieratám dopraje voľnosť.

Je koniec leta, za veľkým premietacím plátnom vychádza prvá hviezda, povieva vetrík a do tmy svieti tvár Olgy Havlovej, ktorá práve zistila, že jej manžel pôjde do väzenia. Na projekciu filmu Havel prišlo na Farmu Blato asi dvesto divákov. Časť z nich korzuje medzi stolíkmi a bistrom s domácimi syrmi či hranolkami zo zemiakov, ktoré vyrástli len pár metrov od premietačky. Bokom horí oheň a pár ľudí si na ňom opeká špekáčiky. Letnú idylku sleduje aj dlhovlasý štyridsiatnik, ktorému tento statok hovorí pane. V Česku vzniká stále viac malých fariem, projekt Pavla Šicha sa však v mnoho vymyká z priemeru. Z bývalého štátneho statku v stredných Čechách veľkoryso buduje kultúrne centrum a sebestačnú farmu so špičkovou syrárňou. A aj galériu, solárnu elektráreň, farmársky obchod, penzión, vzdelávacie centrum a kúpele. Malé plány nie sú pri tomto mužovi na programe dňa.

Nebo na zemi

Pavel vyrastal na pražskom sídlisku, od detstva však počúval rozprávanie svojho deda, ktorý žil na vidieku a opisoval ho ako nebo na zemi. Po strednej nastúpil na Akadémiu výtvarných umení a rýchlo sa vypracoval na komerčne úspešného maliara. Stále ho to však ťahalo z mesta. Ako dvadsaťštyriročný sa rozhodol overiť si dedovo rozprávanie v praxi. So ženou kúpili schátraný mlyn a rybník v malej dedinke Žíšov.

Neskrýva, že ich predstavy boli veľmi zidealizované. Život na dedine si predstavovali tak trochu ako z obrázkov Josefa Ladu, tvorby Ottu Pavla či filmov typu Na samote pri lese. „Jednoducho zružovený vidiek," smeje sa. „Myslel som si, že sa tu majú všetci radi, organizujú spoločné akcie." Nadviazal na to, na čo bol ako študent zvyknutý z hlavného mesta – začal ich organizovať on. Napríklad fašiangy či verejné výlovy rýb. Túžil dedinu „nejako obšťastniť".

Lenže narazil. Šichovcom občas niekto nahádzal pred dvere exkrementy alebo rozbil okno na aute, po Pavlovi hodili v krčme krígeľ. Vrcholom bolo, keď si kúpil historický traktor a zapadol s ním v poli. „Sused ho rozmlátil kladivom tak, že som ho musel dať zošrotovať," krčí plecami. Čím si vtedy susedov tak pohneval, môžeme dnes iba hádať. Väčšinu z nich už vystriedala mladšia generácia, s ktorou Pavel vychádza dobre. „Vtedy som narazil hlavne na starších komunistov. A k nim sa relatívne krátko po revolúcii prisťahoval „Pražák". Vlasatý maliar, ktorý bol stále doma – maľoval – a aj tak zarábal dosť na to, aby mohol kúpiť a opraviť mlyn," konštatuje Pavel s tým, že mnohí miestni jednoducho nevedeli, čo si o ňom majú myslieť.

Známe mená

Zo začiatku žil maliar hlavne z úspor a z predaja svojich obrazov. Potom rozbehol ako štukatér fasád spolu s otcom, ktorý bol murár, rôzne stavebné porjekty. Reštaurovali napríklad objekty v areáli Cisárskeho mlyna na pražskej Stromovke a ďalšie prestížne stavby. Spolu so svokrom – architektom sa časom pustili do vlastných developerských projektov a dostali sa aj k veľkým stavbám vrátane tovární.

Biznisu sa v tom období darilo. Pavel naberal jedno kilo za druhým a spätne na to nespomína veľmi v dobrom. „Ani som nevedel, že som umelec," hovorí s tým, že trávil veľa času v aute, stravoval sa vo fastfoodoch a na maľovanie nemal čas. Ušetril však dosť na to, aby mohol v roku 2009 postaviť jednu z prvých solárnych elektrární v Česku. A v roku 2012 sa pustil do ďalšieho projektu: len pár kilometrov od mlyna, v dedine Blato, kúpil rozľahlý objekt bývalého štátneho majetku s cieľom prebudovať ho na sebestačnú ekologickú farmu. Farmu Blato. Zo zatuchnutých hál vypratal zvyšky zhnitého mäsa, namiesto repkových polí vysial lúky. Pribudli stromy, vtáčie búdky a prvé hospodárske zvieratá. Jeho žena mala ako absolventka poľnohospodárskej školy dobré základy, on si vzdelanie doplnil rekvalifikáciou na univerzite.

Na farme v dedine s pár domami sa Šichovci vrátili k organizovaniu kultúrnych akcií. Pustili sa do letného kina, koncertov, výstav, cestovateľských besied aj workshopov. Pavel má výhodu dobrých kontaktov v umeleckých kruhoch, darí sa mu prilákať do regiónu aj známe mená. V jeho Divadle Kravín tak vystúpili napríklad herci Jan Kraus či Anna Polívková, spevák Vojtěch Dyk a konzulka Českej republiky na Novom Zélande. Takmer stálym itinerárom farmy je herec Jaroslav Dušek.

Súboj s veľkochovom

Šichovci sa pustili aj do stavby bioplynovej stanice. Mala sa stať jedným z pilierov nezávislosti ich farmy. Vykurovali pomocou nej kancelárskej budovy a dielne, časť elektrickej energie predávali. Nejakú dobu to pekne fungovalo. Potom sa na stanici začali množiť závady a opravy boli drahé. Pavlova frustrácia vzrástla natoľko, že nedávno chcel túto pýchu farmy vyradiť z prevádzky. S rastúcimi cenami energií však projekt zažíva mentálny aj technologický reštart.

Prišli aj ďalšie problémy. Napríklad keď sa jedna firma rozhodla v tesnom susedstve farmy vybudovať veľkochov sliepok. „Hrozilo, že nám to bude škodiť zápachom aj dopravnou záťažou, o etickom rozmere takého projektu nehovoriac," spomína Pavel. V rámci mimosúdneho vyrovnania sa s firmou nakoniec dohodli, že Šichovci jej pozemok aj s hospodárskymi budovami odkúpia.

Syry z farmy Blato dnes patria v Česku k špičke. Okrem vlastného obchodíka ich predávajú aj do reštaurácií v hlavnom meste, farmárskych obchodov a cez online platformy. Ako maliar nemal Pavel s výrobou syrov ešte nedávno žiadne skúsenosti. Prečítal hromady kníh a po inšpiráciu vyrazil na farmy do Švajčiarska, Nemecka a Talianska. Potom stavil na dve plemená, Brown Swiss a jerseyky. Podľa vzoru navštívených farmárov necháva dojnice pásť sa od jari do jesene a v zime ich kŕmi senom a obilím. Okrem kráv chovajú Šichovci kozy, ovce a hydinu. Prasatá či husi môžete bežne stretnúť, ako sa voľne potulujú po farme. Tak ako to kedysi bolo na dedine normálne.

Viac priestoru kultúre

Pri rekonštrukcii budov po bývalom štátnom statku Šichovci netrochárili. Budova reštaurácie je vyladená do posledného detailu vrátane luxusných keramických vypínačov. Ponuka ubytovania je pestrá, vrátane nocľahu v zrube či domčeku v korunách stromov. Stále je tu však zachovaná aj časť budov z čias socialistického poľnohospodárstva. Kombinácia socializmu s luxusnými stavbami dodáva tomuto miestu zvláštny náboj. Pavel sa netají tým, že farmu vníma ako výtvarný koncept. „Snažím sa meniť krajinu a budovy, ktoré boli odpísané ako brownfield. A hrám sa s nimi."

Blatu postupne prichádzajú na chuť aj susedia. „Generácie sa obmenili, ja som tiež zostarol, dnes mám s väčšinou ľudí veľmi priateľské vzťahy," konštatuje Pavel. Zmenil sa aj on. „Určite som urobil veľa chýb. Prišiel som sem s nevyčerpateľným mladistvým elánom, ktorý by ma dnes, s päťdesiatkou na krku, na niekom inom asi tiež pekne štval. Všetko som vedel najlepšie. Do určitej miery sa nečudujem, že som niekomu mohol ležať v žalúdku."

Pandémia covidu priniesla farme ďalšiu výzvu. Tržby išli nadol a museli obmedziť aj kultúrne akcie. Podľa Pavla to však malo aj pozitíva. „Mali sme čas uvedomiť si, čo chceme." Výsledkom je, že kultúra by na farme mala v budúcnosti dostať ešte viac priestoru. Na stole v kancelárii leží čerstvé stavebné povolenie na úpravu bývalej sýpky. Pavel ju chce prestavať na galériu a ďalšie ubytovanie. Pribudnúť by mala aj ďalšia menšia solárna elektráreň, kúpele a arteterapia. Podľa Pavlovej vízie by z návštevníka farmy mali spadnúť všetky starosti.

Jemu samému sa však málokedy podarí pokojne sedieť. Roky intenzívnej práce si niekedy vyberajú svoju daň. „Pravidelne prichádza syndróm vyhorenia a úzkosti," priznáva. Predvianočný pracovný maratón mu vlani privodil aj zranenie na tele. Odtrhol si sval na ruke a musel ísť na operáciu. Zákaz ťažkej práce viedol k tomu, že si plní dlhoročný sen a konečne zase viac maľuje.

Slúži všetkým

Hoci sa produkcii syrov a ďalších potravín darí a dobre funguje aj reštaurácia, ubytovanie, svadby či exkurzie pre školy, farma si na seba nezarobí. Pavel projekt dotuje zo svojich ďalších činností, hlavne z investícií do nehnuteľností. Jedným z dôvodov podľa neho je, že štátna podpora poľnohospodárstva stále plynie vo väčšej miere veľkopodnikateľom a drobným farmárom sa ujde len málo. „Malo by to byť naopak. Dotácie by mali predovšetkým kompenzovať neefektivitu malovýroby a ručnej práce oproti priemyselnej výrobe," myslí si. „Podporila by sa tak lepšia starostlivosť o krajinu a zvieratá."

Blato dnes zamestnáva pätnásť ľudí a obhospodaruje sedemdesiat hektárov polí a lúk. Kedysi zanedbaný areál štátneho statku sa plní krásnymi stavbami. „Vnímam to tak, že Blato je naše, len kým so ženou nezomrieme," zamyslí sa Pavel. „Ale tie budovy a stromy tu budú pre ďalších majiteľov. Zostanú po nás nejaké trvalé hodnoty." Inšpirujú ho podnikatelia, ktorí zo zarobených peňazí budujú umelecké zbierky, parky, miesta pre ľudí. „To je podľa mňa tá správna podnikateľská hygiena. Tvoriť niečo, čo bude slúžiť všetkým. A Blato také je."

Tajomní lesní ľudia

Juraj Červenka Múzeum kultúry karpatských Nemcov

Ak sa začítate do starých máp, novín a turistických sprievodcov, objavíte malokarpatskú lesnú ríšu nemecky hovoriacich Huncokárov. Ich osady už dávno zanikli. Zostali iba mieste názvy.

Príbeh tajomných lesných ľudí z Malých Karpát siaha približne do polovice 18. storočia. Majitelia malokarpatských lesov, Pálfiovci, vtedy pozvali na svoje majetky skúsených robotníkov a drevorubačov z rakúskych krajín. Tí prichádzali aj s rodinami najmä z Horného a Dolného Rakúska a Štajerska. Postupne sa usadili takmer v celom pohorí, osady a skromné hospodárstva ukrývali lesy od Svätého Jura až po Bukovú. Živili sa kosením lúk, opravou lesných ciest, prikrmovaním zveri, v menšej miere chovom hospodárskych zvierat, ale aj ako horári a najmä nanajvýš namáhavou profesiou – drevorubačskou lopotou. Vzťahy medzi prišelcami a majoritou neboli spočiatku najlepšie. Možno i preto, že noví znalci malokarpatských lesov dohliadali na poriadok v revíroch a neraz boli na stope pytliakom.

Obyvatelia hôr, Huncokári, ako ich volali ľudia z dedín „tam dole“, dlho zostávali v izolácii. Sobáše uzatvárali v rámci svojej komunity, verní katolíckej viere a nemeckému jazyku. Mimochodom, pojem Huncokár, odvodený od nemeckého slova Holzhacker, teda drevorubač, vraj príliš radi nemali. Pokladali ho za výsmešný. Mnohé rodiny žili na samotách, vzdialených od seba aj niekoľko hodín chôdze, a tak sa navzájom stretávali iba zriedka. Najväčšia slávnosť všetkých Huncokárov, spojená so svätou omšou i zábavou, bola na programe v januárový sviatok svätého Vincenta, patróna drevorubačov.

Pohostenie na samotách

Huncokári síce dlho tvorili uzavreté komunity, zároveň si však uvedomovali výhody, aké im mohol prinášať turizmus – výdobytok 19. storočia. A novinové články či stránky turistických sprievodcov spred približne jedného storočia ich spomínali aj v tejto súvislosti. Malé Karpaty boli v minulosti totiž osídlené oveľa viac než dnes. Z hospodárskeho hľadiska sa ich lesy využívali intenzívnejšie. Napríklad v osade Sklená huta s pár domami pod vrchom Geldek, kde v dávnych časoch fungovali sklárne, mal podľa autora bedekra o Malých Karpatoch z roku 1935 pocestný vždy postarané o jedlo a dobrý nocľah, všade ho láskavo prijali.

Iba pozorné oko dokáže s odstupom dlhých desaťročí objaviť v lúčnom poraste základy zvalených stavieb. Na Holíne pod Jelencom stáli dva huncokárske domčeky, a aj tu sa výletník mohol vždy občerstviť. „Huncokári sú síce Nemci, ale už poslovenčení,“ zapísal si Ferdinand Dúbravský, autor turistického sprievodcu z roku 1910. O niečo neskôr, už v časoch československých, sa Holín či Holint spomínal aj ako samota na Štefánikovej ceste. Aby nedošlo k omylu – červená značka vedúca z Bratislavy na Bradlo kedysi skutočne prechádzala inou trasou než dnes. Viedla cez Sklenú hutu a dominantný vrch Roštún obchádzala. V súčasnosti je to presne naopak.

Pokračujme v našom putovaní ďalej. Na samote Rybník, dnes známej skôr ako Rybníček, huncokárske ženy na požiadanie rady pripravili chutné jedná z hydiny. Staré časy pripomínajú i ruiny horárne Panský dom na lúke v obore pod Taricovými skalami, cez ktorú si radi skracujú cestu účastníci známeho diaľkového pochodu Trnavská stovka. Panský dom, presnejšie Herrenhaus, môžeme objaviť už na vojenskej mape z roku 1889. Zrejme aj na tejto rozľahlej lúčine sa rozprestierala huncokárska udalosť. V susednej lokalite Panské Uhliská pod Vysokou drevorubači s najväčšou pravdepodobnosťou pálili drevené uhlie. Koľkokrát už listy z malokarpatských stromov opadali odvtedy, čo utíchla ich pozoruhodná nemčina s množstvom slovenských slovíčok, akási malokarpatská hatlanina?

Svedectvá z Piesku

Známou huncokárskou lokalitou bola modranská osada Piesok. Nielen huncokárskou, no i turistickou, veď lesy nad Modrou sú podobne ako Štiavnické vrchy či Vysoké Tatry jednou z kolísok organizovanej turistiky na Slovensku. Prvé značené trasy tadiaľto viedli už koncom 19. storočia. V síce mohutnej, ale, žiaľ, chátrajúcej budove na Piesku, známej ako Mestská vila, vyučoval pred druhou svetovou vojnou miestne deti spisovateľ Fraňo Kráľ. Určite aj vďaka učiteľským skúsenostiam s omladinou z chudobných huncokárskych rodín nachádzal inšpiráciu pri písaní svojich Čenkovej detí.

Tradičný izolovaný život Huncokárov postupne zanikal práve po vzniku Československa, a to i z dôvodu zlepšeného systému školskej dochádzky. V 30. rokoch minulého storočia žili v Malých Karpatoch stovky osôb hlásiacich sa k Huncokárom. Po druhej svetovej vojne bola väčšina z nich vysídlená. Tým dvestoročné osídlenie Malých Karpát nemecky hovoriacimi drevorubačmi zaniklo – ako konštatujú autori publikácie „Huncokári, ľudia z našich hôr“ Ondrej Pöss a Rastislav Fiľo.

Povyše Mestskej vily, medzi starými stromami, stojí nabielo omietnutá kaplnka. Drevený štítok nad dverami s letopočtom 1876 prezrádza rok jej vybudovania. Zbožní Huncokári si kaplnku postavili z vlastných zdrojov. Bohoslužby sem dochádzali kázať duchovní z Modry či blízkych dedín. A pokiaľ si to namierite hlbšie do lesov po modrej značke vedúcej na vrch Vysoká, míňate aj malý huncokársky cintorín, vôbec posledný svojho druhu. Kým sa dočkal obnovy, dlhé desaťročia chátral. Pochovaných nemal kto navštevovať. Chudobnejšie rodiny osádzali zomrelým príbuzným jednoduché drevené kríže, iba bohatší si mohli dovoliť kríže kamenné. Ako sa píše na informačnej tabuli pri vstupe do cintorína, kríže z dreva napokon prehrali boj s časom a drsnými horskými podmienkami.

Majster Amon

Malé Karpaty, to nie sú iba hlboké lesy so svojimi statnými bukmi, dubmi či jaseňmi, ale aj krásne lúky. Mnohé sú pozostatkom práve zaniknutých usadlostí a huncokárskych hospodárstiev. Pamätajú si ich iba staré, vekom pokrútené ovocné stromy. Možno nie každý Malých Karpát znalý turista bude súhlasiť, no vari dvoma najznámejšími, priam kultovými lúkami sú Čermákova lúka a Amonova lúka. Na tej prvej sa podľa niektorých zdrojov kedysi rozkladal huncokársky cintorín. Dnes na okraji lúčiny neďaleko Zochovej chaty nájdeme iba skromný náhrobok miestneho horára. „Tu odpočívajú Jozef Čermák (1817 – 1895), jeho manželka Mária (1824 – 1871) a deti Jozef, Alojz, Róza a Terézia," hovorí nemecký nápis na kameni.

Zvláštny názov Amonovej lúky nad Plaveckým Podhradím sa doslova hrá s fantáziou. Na nejakom turistickom fóre sa dokonca objavila úsmevná informácia, že nesie meno egyptského kráľa bohov. No pravdou je, že lúka pripomína meno drevorubača Amona Gažiho, známej to firmy, podnikavca, znalca vari každého stromu a kríka, akejsi huncokárskej celebrity. Dokonca i spomínaný turistický sprievodca po Slovensku z Prahy, dielo nepochybne kvalitné, kde jednu z kapitol písal neskorší minister s plnou mocou pre správu Slovenska Vavro Šrobár, spomína pána Amona. „Neďaleko Plaveckého Svätého Mikuláša rozprestiera sa romantické údolie Javorinky s ťažko prístupnou jaskyňou Medveďou, s hojnými pozostatkami diluviálneho zvieratstva. Cestu k nej pozná iba drevorubač Amon, bývajúci na samote javorinskej," znela dobre mienená rada. Amon výletníkov, alebo ako vraveli Huncokári, „luftárov", po lesných zákutiach a útrobami Plaveckého krasu sprevádzal často a bezpečne, samozrejme, za vopred dohodnutý „bakšiš". A jeho manželka vraj vynikala kuchárskym umením. U Amona bolo vždy v ponuke nejaké to kura, mlieko, syr či vajcia.

1 Zvážanie dreva zo samoty Holint. Mnohé miestne názvy v Malých Karpatoch sú nemeckého pôvodu. Holint bol známy aj ako Hohllind, teda dutá lipa.
2 Skupinová fotografia Huncokárov z Malých Karpát – píly, verné spoločníčky, chlapov sprevádzali doslova od kolísky až po hrob.
3 Huncokárske obydlie na Holinte v časoch, keď malokarpatské zimy dokázali byť kruté. Na Holint dochádzali deti zo širokého okolia do horárskej školy.

Trpezlivosť a dôvera

Dagmar Gurová Marek Jančúch

V Dome charity sv. Vincenta v Žiline vedia, že budovanie dôvery trvá istý čas. Sú trpezliví. Nevzdávajú to a ich úsilie prináša svoje ovocie. Klienti môžu za ich služby platiť aj hlinenými dukátmi.

V Žiline je chladné šedivé ráno. Z Domu charity sv. Vincenta vychádzajú ľudia bez domova, ktorí prespali v nocľahárni. Mnohí počkajú, kým sa budova opäť otvorí ako nízkoprahové denné centrum. Z úst im stúpa para a cigaretový dym. Niektorí sa zhŕkli do hlúčikov a debatujú. Iní postávajú bokom, pohrúžení do seba. Vnútri sa zatiaľ dezinfikujú priestory a menia pracovné zmeny.

„Chodím sem pravidelne. Radšej si zaplatím a pokojne sa vyspím. Na izbe nás je len šesť," hovorí Štefan, šesťdesiatpäťročný dôchodca, zababušený v dvoch zimných bundách. „Tu sa najem a som v teple. Keď potrebujem, aj mi operú. Som spokojný." Pôsobí krehko, no cítiť z neho chuť do života. Uchlipkáva si z čaju, spomína na predošlé zamestnania. Dôchodok mu kráti exekúcia, privyrába si občasnými brigádami. „Som vtipkár, radšej sa budem smiať ako sťažovať. Žije sa mi tak lepšie."

Päťhodinovú pauzu od zavretia denného centra po otvorenie nocľahárne trávi vo vlaku, lebo tak môže ostať v teple a v bezpečí. „Ako dôchodca mám lístok zadarmo. Včera som sa odviezol do Trenčína a späť, potom dvojkou, teda pešo, až sem. Akurát otvárali," usmieva sa spod respirátora. V nocľahárni prespáva už piaty rok. Vlani v lete sa presunula do nových, väčších priestorov, ale ďalej od centra mesta. „Sú tu lepšie podmienky, len je to trochu od ruky," konštatuje Štefan.

Držíme spolu

Nová budova umožnila zvýšiť kapacitu nocľahárne. V tej starej bolo len 25 lôžok pre mužov, no v zime poskytovala útočisko aj dvojnásobku nocľažníkov. Niektorí museli spávať na karimatkách. „Teraz máme priestrannú zrekonštruovanú budovu," vysvetľuje vedúci zariadenia Rastislav Kolman. V nových priestoroch môžu poskytnúť nocľah až šesťdesiatim dvom ľuďom. Z toho je 47 pre mužov a 15 pre ženy. Tým vyhradili dve izby na samostatnom poschodí. Momentálne ich tu prespáva osem – deväť. Každá má pridelenú posteľ, aby mali aspoň aký-taký pocit vlastného priestoru.

Diecézna charita Žilina priniesla projekt Hlinený dukát. Je to symbolické platidlo vyrobené naozaj z vypálenej hliny. Možno ním obdarovať ľudí v núdzi a prispieť im tak na základné životné potreby. Dukát môžu vymeniť za nocľah, potravinový balíček, polievku, možnosť osprchovať sa či dať si oprať veci. V charitných zariadeniach aj v predajných automatoch v Žiline, Čadci a Martine môžu darcovia získať dukát za jedno euro. Viac informácií nájdu na webstránke charitaza.sk.

„Našou hlavnou úlohou je pomôcť človeku v núdzi, pozvať ho na Charitu, aby potom mohol aj s našou podporou riešiť svoje komplikované životné problémy," hovorí Rastislav Kolman.

S hlineným dukátom v ruke tu jedného večera čakala aj Radka, mladá žena, ktorá náhle prišla o domov. „Nemala som kam ísť. Najskôr som hľadala pomoc na Charite v Čadci, ale tam nemali miesto. Darovali mi dukát, s ktorým som prišla sem," spomína.

S každým nováčikom najskôr preberú služby, ktoré ponúkajú. Zisťujú, čo potrebuje, ako by mu mohli pomôcť. Radka nemala bývanie ani peniaze. Sociálna pracovníčka Gabriela Huliaková jej ponúkla možnosť privyrobiť si prostredníctvom predaja NOTA BENE.

Radka ho predáva len piaty deň. „Zatiaľ to ide dobre. Niekedy už doobeda predám viac časopisov. Keď sa idem naobedovať na Charitu, vyzdvihnem si tam ďalšie. Pre mňa je to teraz jediné východisko."

Peniaze, ktoré zarobí predajom NOTA BENE, väčšinou použije na nocľah alebo ušetrí na horšie dni. „Sú tu dobrí ľudia. Pán, ktorý tiež prespáva v nocľahárni, mi pomohol, keď mi chýbali peniaze na nocľah. Aj ženy mi pomáhajú. Držíme spolu."

Rozhovory zbližujú

Radka predáva časopis približne do štvrtej. Potom sa prechádza, aby sa zohriala. „Pomáha mi, že som dobre naobliekaná. Mám dvoje tepláky, dva roláky. Pani Gabika mi dala aj čiapku, šál a rukavičky zo skladu oblečenia." O siedmej večer už čaká pred nocľahárňou. Na spoločné spanie si však nezvykla. „Na izbe sme len tri, ale ani tak nedokážem spať viac ako dve hodiny. Zvyšok noci som hore a premýšľam."

Dnes v dennom centre vymieňajú hlinené dukáty za potravinové balíčky. Jeden z nich si prišiel vziať Milan. „Dostal som dobošku, instantnú polievku, paštétu, kávu 3 v 1, vrecko čaju," hovorí. Dukát mu darovali už viackrát. Väčšinou ho vymenil za nocľah alebo potraviny.

„Niekto nám radšej dá dukát, aby vedel, že dar použijeme zmysluplne. Väčšinou ho využijeme na nocľah. Hlavne teraz v zime, keď je také ťažké nájsť miesto, z ktorého by nás nevyháňali."

Sestra Mari Carmen, pôvodom zo Španielska, zatiaľ v kuchynke denného centra triedi čerstvé pečivo, ktoré práve priviezli z pekárne. Pečivo spolu s polievkou za symbolickú sumu poslúži ako obed pre ľudí v núdzi. Čo ostane, odkladá pre chudobné rodiny z blízkeho okolia.

Mari Carmen sa v práci nezastaví, a pritom debatuje s ľuďmi. Delia sa s ňou o svoje trápenia alebo spomínajú na lepšie časy. „Takto si budujeme vzťah, ktorý pomáha dobrému výsledku sociálneho poradenstva. Dobre im padne, keď ich niekto vypočuje. Potrebujú mať pocit, že ich prijímame," hovorí.

Mladý muž, ktorý má všetok majetok v jednom ruksaku, rozpráva o svojich problémoch. Lúči sa s Mari Carmen, ale ešte sa vráti, aby jej svoj príbeh dopovedal. Nakoniec stoja medzi dverami. Mladík má naponáhlo, no nevie sa odtrhnúť. Sestra mu trpezlivo načúva.

„Je mi ťažko, keď tu vidím mladých, ktorí majú celý život pred sebou a také komplikované problémy. Mnohí vyrastali v detských domovoch, nesú si traumy z detstva, trpia závislosťami a psychickými ochoreniami," vysvetľuje sestra Mari. „Niektorí sa snažia pracovať, ale nevydržia. Sú citlivejší. Rýchlo sa vzdávajú. Nemali rodičov, ktorí by ich podporovali." Zvládnuť náročnú prácu jej pomáha život v komunite sestier. „Máme aj iné aktivity, ktoré nás nabíjajú. Veľkú podporu a silu čerpáme z modlitby."

Život s dlhmi

Nízkoprahové denné centrum sa vyprázdňuje, pri stoloch sedí už len pár starších mužov. Sociálny pracovník Pavol Zeman sa chystá na streetwork. „Do terénu sa snažím chodiť aspoň na pár hodín denne. V squatoch je okrem mužov často aj pár žien, preto so mnou chodí aj niektorá zo sestier." Ľudí bez domova vyhľadávajú v centre mesta, na vlakovej stanici, pri obchodných domoch, ale aj v opustených budovách. Udržiavajú s nimi kontakt a pozývajú ich do nocľahárne a do denného centra. Snažia sa budovať dôveru a dať ľuďom čas. „Musíme byť trpezliví a klásť si ciele, ktoré sú pre toho človeka primerané."

Jedného muža stretával Pavol asi pol roka. Toľko trvalo, kým si získal jeho dôveru. Vždy ho pozval na Charitu a ponúkal pomoc. „Pred Vianocami prišiel zrazu sám, že si chce dať urobiť

občiansky, vybaviť dôchodok a chce sa dať zaočkovať."

V meste denne hovorí s piatimi až dvadsiatimi ľuďmi. „Neoficiálne odhady pred pandémiou hovorili o päťsto ľuďoch bez domova s trvalým pobytom v Žiline. Nám sa zdalo, že ich bolo aspoň dvakrát toľko. Cez pandémiu veľa ľudí zomrelo. Ani kolegovia, ktorí tu pracujú dlhšie, si nepamätajú toľko úmrtí," hovorí Pavol. Zároveň pribudli ľudia, ktorí domov stratili. Ďalším to hrozí. Situácia s bývaním na Slovensku nie je dobrá. Zvýšenie cien sa prejavilo aj v ubytovniach, ale príjmy ľudí sa nezvýšili.

Niektorí z nich si privyrábajú predajom pouličných časopisov, ktoré si môžu kúpiť v Dome charity sv. Vincenta. Špecializované sociálne poradenstvo im poskytujú Pavol Zeman a Gabriela Huliaková. Pomáhajú tým, ktorí sem prichádzajú bez občianskeho preukazu, kartičky poistenca, nemajú žiadne peniaze a majú dlhy. Poradenstvo je zadarmo, preto sem chodia aj ľudia, ktorí majú domov, prácu, rodinu a služby Charity by inak nevyužívali.

Najhoršie sú podľa Gabriely dlhy na zdravotnom poistení. Tie riešia najčastejšie. Ľudí bez zdravotného poistenia ošetria bezplatne len v ohrození života. „Najväčší problém je nájsť lekára pre človeka, ktorý tu nemá trvalý pobyt a často ani zdravotné poistenie. Keby sme nepoznali veriacich lekárov ochotných pomôcť zadarmo, mnohí naši klienti by sa na vyšetrenie nedostali."

Pre pracovníkov Charity je viera dôležitou súčasťou života. „Pomáha nám zvládnuť túto prácu, rovnako ako vzájomná podpora s kolegami a dobré rodinné zázemie. Manžel ma naučil nenosiť si pracovné problémy domov. Zo začiatku to bolo strašné. Keď bolo zlé počasie, rozmýšľala som, čo tí naši, ako to prečkajú," spomína Gabriela. „Naučila som sa mať hranice, ale nedá sa to celkom oddeliť."

Získať nádej

V dennom centre vydávajú obed. Dnes je hustá šošovicová polievka so žemľou. Na úvod sa všetci krátko pomodlia. Starší muž v kúte si potom vychutnáva každé sústo. Čaká ho niekoľko hodín vonku, kým sa sem bude môcť vrátiť na noc. „Budem chodiť po meste, pomaly sa prechádzať v obchodnom centre. Musím sa hýbať, aby ma nevyhodili. Cez víkendy je to najhoršie, lebo sme vonku celý deň," hovorí. Nocľaháreň funguje 365 dní v roku, nízkoprahové denné centrum len počas pracovných dní.

„Chýbajú organizácie, ktoré by dopĺňali naše služby," hovorí Rastislav Kolman. „Niekedy od nás spoločnosť očakáva, že ako veriaci ľudia by sme mali robiť čokoľvek a kedykoľvek. Niekde však musíme mať hranice, čas na psychohygienu a svoje rodiny."

Pracovníkov Charity najviac teší, keď sa niekomu z klientov podarí uchytiť v práci a udržať si podnájom. U mnohých ľudí bez domova však vidia, že by radi svoj život posunuli k lepšiemu, no nie vždy ich je kam odporučiť. V práci ich povzbudzuje už aj to, že sa niekto o seba začne viac starať a získa nádej.

„Verím, že v každom človeku je niečo, vďaka čomu sa dokáže postaviť a ísť ďalej. Aj keď padá, je šanca, že mu raz bude lepšie," hovorí sestra Mari Carmen.

Štart do života

Dagmar Gurová Marek Jančúch

Miro zažil v krátkom slede viacero traumatických udalostí. Tesne po vojne pôsobil na misii v bývalej Juhoslávii. Po návrate prišiel o domov. Už šestnásť rokov abstinuje a predaj NOTA BENE cez Diecéznu charitu Žilina mu pomáha udržať si bývanie v prenajatom byte.

Miro dlhé roky robil na hospodárstve. Keď sa rozpadlo, nemohol si nájsť prácu. Nakoniec sa pridal k misii OSN UNPROFOR v bývalej Juhoslávii. „Dostal som sa tam tesne po skončení vojny a videl som strašné veci," hovorí o období, na ktoré nechce viac spomínať. Po návrate domov zistil, že manželka s deťmi sa odsťahovala a byt odovzdala podniku. Postupne doopatroval oboch rodičov. „Všetko sa nazbieralo a ja som to nezvládol. Začal som veľmi piť."

Prvý rok vonku prežil v stane pod mostom. „Kto to nezažil, nedokáže si to predstaviť. Bola strašná zima, mínus 28 stupňov. Darmo som mal deky, nepomáhali. Čudujem sa, že som to prežil. Život na ulici je tvrdý."

A nebezpečný. Ľudia bez domova sú často obeťami krádeží aj násilia. „Skôr či neskôr sa s tým stretne každý. Mňa napadla celá skupina výtržníkov. Našli ma spať vonku a dokopali ma," spomína.

Človek, ktorý prespáva vonku, musí hľadať, kde sa naje, umyje. „Kedysi boli na námestí sprchy, ktoré sa dali použiť za lacný peniaz. V lete som sa umýval vo Váhu." Čisté šaty, jedlo aj sociálne poradenstvo dostal v charite. „Keď ide o prežitie, človek akoby vypne, rieši len to najnutnejšie. Nepremýšľa nad tým, čo bude zajtra, nemá na to silu."

Zaplnený deň

Miro už šestnásť rokov abstinuje. „Sám by som to nedokázal. Veľmi mi pomohli Sestry Matky Terezy v Žiline, u ktorých som v jednom období býval. S ich podporou som dokázal zmeniť myslenie. Šiel som na liečenie a prestal som piť," hovorí. „Nešlo to zo dňa na deň. Prvé tri-štyri roky ma prenasledovalo nutkanie piť, ale zvládol som to. Som vďačný Pánu Bohu, že ma tu ešte drží a dáva mi silu. Bez viery by som to nedokázal prežiť."

Miro vysvetľuje, že človek, ktorý abstinuje, si musí naplánovať deň do najmenších podrobností. „Nemôžete si nechať priestor na rozmýšľanie. Po fajronte na brigáde som si ešte stíhal privyrobiť predajom NOTA BENE. Skĺbil som to tak, aby som robil od šiestej ráno až do večera. Domov som chodil medzi deviatou, desiatou."

Teraz už také tempo nezvláda. „Dobehli ma zdravotné problémy," hovorí Miro, ktorý si teraz vypomáha prevažne predajom časopisu. „NOTA BENE mi odporučili sestričky, ešte keď som k nim prišiel a dával som sa dokopy."

Cenný podnájom

Časopis už dlhšiu dobu ponúka pred žilinským Hypertescom. Za ten čas sa z mnohých jeho zákazníkov stali dobrí známi, s ktorými sa často dajú do reči. „Zo začiatku to nebolo ľahké. Vzťahy si musíte vybudovať. Rozprávať sa s ľuďmi, ale ich aj vypočuť. Často chcú pomôcť, ale tiež majú kopec problémov. Pomáhame si navzájom." V rozhovoroch sa ľudia lepšie spoznajú, strácajú predsudky a dokážu skôr pochopiť, ako môže niekto skončiť bez domova.

Hneď ako mohol, si našiel brigádu a odsťahoval sa do podnájmu. Býva v ňom doteraz a je tam veľmi spokojný. Do bytu už nemálo investoval, nechcel by ho stratiť. Aj preto mal vždy spolubývajúcich, s ktorými sa spoločne skladali na nájomné.„Byt s energiami stojí 425 eur, čo je pre mňa veľa. Nemohol by som to platiť každý mesiac." Pôvodne mu spolubývajúcich posielali sestričky. Miro s úsmevom hovorí, že bol ako centrum, z ktorého ľudia štartovali do života. Neskôr si ich zháňal aj sám.

Vo voľnom čase pozerá prírodopisné filmy alebo si užíva hokej či futbal. „Už len pasívne, inak nemôžem. No nevzdávam sa, ešte chcem bojovať. Hoci aj boľavo, ale idem ďalej."

Aj keď mamka zomrela, deti do domova nešli. Nový ocko na svoje deti nedá dopustiť. „Nemusia z nich byť inžinieri, ale slušní ľudia so srdcom."

Otec záchranca

Lucia Bucheňová Alan Hyža

Bryndzové halušky by mohol robiť každý deň. „Na tých sa všetci traja zhodnú a jedli by ich na raňajky, na obed aj na večeru," s láskou hovorí o svojich deťoch tridsaťpäťročný Marián. Chlap, s ktorým by málokto menil.

Ako mnohí, aj on odišiel za lepšou prácou do Čiech. „Na inzerát som spoznal Stanku a všetko nabralo rýchly spád," spomína Marián a dodá, že logické vysvetlenie, prečo sa zaľúbil do trojnásobnej mamy s vážnym hendikepom a k tomu ešte s ťažkým osudom, neexistuje. Iba to prozaické: „Sadli sme si, bolo to silné. Hoci ma Stanka od vzťahu odhovárala, neposlúchol som ju. A som nesmierne rád. I keď, dnes je to už smutné, lebo Stanky niet. 1. apríla minulého roku zomrela. Chýba, šialene chýba. Mne aj deťom."

Stanka trpela dedičným ochorením, upchávali sa jej cievy, a keď ju Maroš spoznal, mala nad kolenami amputované obe nohy a amputovať jej museli aj prsty na rukách. Aby toho nebolo málo, žila v krízovom centre, jej tri deti boli dočasne umiestnené v detskom domove, v náhradných rodinách. Marián hneď na prvom osobnom rande spoznal aj deti Aničku, Slávka a Miška. Na víkendy chodievali k nej do „krízáku".

To bolo na jar 2017. Už v lete dal definitívne zbohom Pardubiciam, zamestnal sa v automobilke, dostal podnikovú izbu, kde s ním mohla žiť aj Stanka. Bola rozvedená, otec detí neplatil výživné, ona nedokázala platiť prenájom, preto sociálka rozhodla, že deti pôjdu do domova a ona skončila v krízovom centre. „Okamžite sme vedeli, že ich chceme naspäť. Podmienkou bolo nájsť vhodné bývanie." Marián je stopercentne rodinný typ. „Veľmi sme na sebe lipli. Deti sa ma opýtali, ako ma majú volať. Nechal som to na nich. Keď spontánne začali, že tato alebo oco, dojalo ma to. Som im otcom, aj keď náhradným." O biologickom deti hovoriť nechcú, v kontakte s ním prakticky neboli. V roku 2015 si siahol na život.

Na Vianoce 2017 boli pokope. Mama, tri deti a nový tato. Cenovo dostupný dvojizbák našli na Záhorí. Najmä Miško šialene plakal, keď musel ísť po sviatkoch do náhradnej rodiny. Zo sociálky chodili pravidelne na kontroly, všetko bolo v poriadku, na druhom súdnom pojednávaní boli deti opäť zverené do opatery mamy. Bol august 2018. Maroš bol v siedmom nebi. Dokonca sa upravili vzťahy s jeho mamou, ktorá odmietala Stanku a na rovinu synovi povedala, že ak s ňou bude, ona ako mama s ním končí. „Časom však pochopila, že som šťastný, že naozaj žijem plnohodnotne. Mal som rodinu, a to je najviac."

Kvôli bývaniu zmenil prácu, Stanke robil aj asistenta, takže šesťhodinová práca na pošte bola fajn. Neskôr mu v komunálnych službách ponúkli o stovku vyšší plat. Neváhal a šiel robiť smetiara. Poobede chalanov vozil na futbalové tréningy, nakupoval, čistil zeleninu a krájal mäso a Zdenka zatiaľ uvarila. Chýbajúce prsty ju výrazne obmedzovali prakticky vo všetkom. Ale svoj osud zvládala bravúrne, nestála o ľútosť, s deťmi mala pekný vzťah, s najstaršou Aničkou boli kamarátky. „Vedel som, že jej stav má ďaleko od dlhovekosti, ale že to príde tak skoro, to nás všetkých zrazilo na kolená."

Harmónia skončila v apríli minulého roku. Akurát dával nákup do auta, keď mu volala Anička, že mama omdlela. V sekunde letel domov, volal záchranku, brali ju do špitála. „A potom som mal najhorší telefonát v živote – Stanka zomrela." Prasknutý vred na žalúdku. Ešte v ten večer prišla sociálka. V pochmúrnej atmosfére padla otázka, čo s deťmi. Boli z nich čerstvé siroty a v hre bol opäť detský domov... Marián v sekunde odpovedal, že ak deti budú chcieť, on chce s nimi žiť naďalej. Pretože ich má v srdci. Uplakaný trojlístok Anička, Slávko a Miško sa vrhli na ocka a jasne dali najavo, že je ich.

Už ich má oficiálne zverené do náhradnej starostlivosti. O chvíľu bude prvé výročie. Prvý rok bez mamy. Aký bol? „Ťažký, všetko bolo prvýkrát bez Stanky, máme za sebou najsmutnejšie Vianoce. Miško je z nich troch najcitlivejší, vyplače sa aj navonok, Slávko s Aničkou sa držia, no dusia to v sebe." Chlapci majú jedenásť a dvanásť, dcéra oslávila v januári sladkých sedemnásť. Študuje na strednej škole s maturitou, bude z nej obchodný pracovník. Vie byť na nich aj prísny, keď treba? „Jasné, pravidlá sa musia dodržiavať. Izbu si musia upratovať, inak nebude telka, do učenia ich musím hnať, no na tréningy chodia s radosťou. Sme taká klasická domácnosť, len nám chýba mamina," podotkne chlap, ktorý má aj svoju biologickú dvanásťročnú dcéru, na ktorú platí výživné a pravidelne si ju k sebe bráva. „Všetky štyri deti si rozumejú. To je veľmi fajn."

Finančne je to teraz horšie. Ostal už len jeden príjem, Maroš čerstvo zmenil prácu, mal by mať v čistom osemsto eur, prenájom stojí štyristo a zo zvyšku sa žije. Čo by rád deťom doprial, je o izbu väčší byt. „Anička ako jediná dievka by si zaslúžila viac súkromia, ale prenájom trojizbáka stojí od päťsto eur vyššie. To už jednoducho nemám šancu dať. Rovnako ako nenašetrím Aničke na vodičák."

Časopis NOTA BENE poskytuje priestor OZ Medzi nami, aby pomohlo sociálne slabším rodinám a rodinám s postihnutým členom. Ide o ľudí, ktorí sa nie vlastnou vinou ocitli v ťažkej situácii. Možno sa nájde niekto, koho príbeh Mariána s deťmi osloví. Aj váš príspevok sa použije na prenájom bytu, aby sme im trochu uľahčili život.
Číslo účtu: 4040218205/3100 (Primabanka). IBAN: SK85 3100 0000 0040 4021 8205, SWIFT: LUBA SKBX. Pripíšte poznámku – Marian.

Kontakt na OZ medzi nami: 0905 910 827 alebo 0905 240 389 (medzinami@zoznam.sk).

Uverejňované príbehy nie sú príbehmi predajcov NOTA BENE a prípadné otázky, prosím, adresujte OZ Medzi nami.

LITERÁRIUM
Petra Gettinga

Vydeliť sa z masy

V čase, keď vyjde tento stĺpček, bude už možno vojna na Ukrajine. A isto bude po zimných olympijských hrách. Zdanlivo nesúrodé témy.

Ibaže v oboch hrajú hlavnú úlohu machríci, pre ktorých ľudský život nie je žiadnou hodnotou. Obaja majú poruke mužíčkov a technológie. Kým na olympiáde ostošesť špehovali športovcov a blokovali nevhodné slová ako Tibet, kremeľská propaganda napichla európske digitálne siete už dávno. Naša realita ešte nikdy nebola taká zafízlovaná, kontrolovaná, odpočúvaná. Kdeže sú časy, keď Homer Simpson zostreľoval z guľovnice bezpečnostné kamery na uliciach Springfieldu! Dnes sa špicľovaniu a manipulácii ešte aj tlieska.

Nie je to prvý raz, čo majú autoritatívne režimy sympatie. Nedávno som písal článok o „užitočných idiotoch" (to je dobový výraz), ktorí jazdili už pred sto rokmi do Moskvy a domov vozili propagandu, ktorou ich nakŕmili. Zo Slovenska Laco Novomeský, Peter Jilemnický, Vladimír Clementis, Ján Poničan, ale zoznam európskych zaslepených literátov je siahodlhý.

Do Moskvy cestoval aj francúzsky spisovateľ a humanista André Gide, ktorý už v roku 1910 napísal: „Ľudstvo nie je jednoduché, s tým sa musíme zmieriť; a každý pokus o zjednodušenie, zjednotenie, obmedzovanie bude vždy hanebný, ničivý a zlovestne fraškovitý." Keď v roku 1936 na vlastné oči videl zošnurovanú, uniformnú, neslobodnú spoločnosť, zhrozený napísal v knihe Návrat zo ZSSR: „Všade sa vyžaduje súhlas, konformizmus. A je snaha docieliť, aby tento súhlas bol priamo nadšený."

V čase, keď masy tlieskali športovcom na zimnej olympiáde, zomierali v čínskych koncentrákoch ďalší perzekvovaní Ujguri, takisto počas tleskotu na proruských demonštráciách sedeli v tamojších väzniciach stovky väzňov, ktorých jediným previnením je, že nesúhlasia s putinovským režimom.

Myslím na nich v hluku más. No súčasne si pripomínam slová Gida z roku 1937 ohľadom čistiek v totalitnej spoločnosti: „Tí, ktorí miznú, ktorých odstraňujú, sú tí najhodnotnejší. Pretože sú iní a vydeľujú sa z masy."

Sútoky

Zuzana Mojžišová

Prestížnu literárnu Bookerovu cenu získal pred tromi rokmi román súčasnej britskej autorky Bernardine Evaristo Dievča, žena, iné (Inaque 2021, preklad Lucia Halová). O dvadsiatom storočí v Británii sa v nej dozviete prekvapivo veľa; rozpráva najmä o ženách, ale nielen; sústredenú pozornosť venuje problému inakosti – rasovej, rodovej, vekovej, sexuálnej. Nemoralizuje, vťahuje do príbehu. Vlastne… príbehov.

Jedným z najzaujímavejších aspektov diela Bernardine Evaristo je formálna stránka veci – z nižších, štylistických poschodí spomeňme napríklad výrazné šetrenie interpunkciou, čoho dôsledkom je istá náročnosť vzhľadom na čitateľov, ale aj zaujímavé zlievanie jednotlivých informácií a zápletiek do väčších celkov a rovnako aj isté zmazanie pomyselných bariér, lebo keď premýšľame, tiež tam nemáme bodky, čiarky, úvodzovky.

„Nebaví ma písať to, čo by sme mohli nazvať tradičnými románmi. Časť mňa vždy stojí v opozícii ku konvenciám, rada narúšam očakávania ľudí," povedala o svojom písaní pre Guardian autorka. Absolútne skvelá je Evaristo v pointovaní nielen jednotlivých kapitol, ale niekedy iba odsekov. Na vyšších poschodiach formálneho prevedenia je próza Dievča, žena, iné ojedinelou dramaturgiou posplietaných, navzájom sa ovplyvňujúcich, no i samostatných dejových línií, či skôr životných osudov; je to hotová architektúra celku – v štyroch kapitolách dostanú slovo vždy tri postavy a všetko vyústi do záverečného rautu. Dôležitú úlohu hrajú láska, politika, strach, tvorivosť, násilie.

Amma je avantgardná divadelná režisérka, kráča po promenáde, v ten večer má mať premiéru jej hra. Yazz je jej takmer dospelá dcéra, mama ju, ako to už často býva, priťahuje i odpudzuje zároveň, s otcom je to ešte o trochu komplikovanejšie. Dominique, Ammina bývalá partnerka, ťahá v novom a nezdravom vzťahu za výrazne kratší koniec. Carole pracuje v banke, je ambiciózna a túži sa odstrihnúť od minulosti. Bummi je jej mama a zabudnúť na to, čo sa jej stalo v jej rodnej Nigérii, nedokáže. Latisha je bývalá Carolina spolužiačka – ak sa život s niekým nebabral, tak s ňou. Shirley Kingová je učiteľka na škole, kam chodila Carole i Latisha, priatelí sa s Ammou, hoci sa vôbec nehodí do jej bohémskeho vesmíru…

„bol to jej prvý tanec vo veľkom meste, rodičia sedeli vonku v dodávke a modlili sa, aby sa s niekým zoznámila
dovtedy nemala veľa šťastia"

Kniha Dievča, žena, iné je skvelé čítanie.

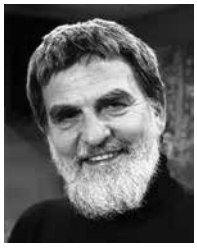

Daniel Pastirčák

Záhrada

Detstvo sa mi v pamäti uchovalo ako záhrada starého otca plná stromov, kvetov, včiel, motýľov a vtákov. Záhrada v slnku, v daždi, záhrada strieborná pod hviezdami. Miesto zázrakov – priestor, v ktorom sa očiam detí zjavuje tajomná tvár života.

Prvý obraz Biblie je obrazom záhrady – kozmický symbol. Celý vesmír nám predstavuje ako záhradu. Keď večer zdvihnem hlavu k temnotám nad sebou, dívam sa na záhony planét a hviezd, do záhrady, ktorá tu nezačína a tam nekončí. Pred štrnástimi tisícimi miliardami rokov bolo zasiate prvé semienko. Z neho sa zrodili slnká, hviezdy, mesiace, z neho sa zrodila zem. Zem splodila moria, rieky, pralesy, púšte i hory. V pralesoch a stepiach, moriach a riekach sa zrodili ryby, vtáci, plazy a rozmanité zvieratá. A napokon uprostred tej životom pulzujúcej záhrady sa zrodil prvý človek. Tvár, telo, myseľ i srdce toho človeka sa zrkadlili tisícročie za tisícročím vždy v novej podobe v nespočetných generáciách jedinečných ľudských príbehov, až som sa napokon narodil i ja v záhrade tela mojej mamy. Do pôdy tej záhrady sú vpísané celé dejiny vesmíru. Pod jej povrchom sa vlnia prastaré moria, vo svetle prastarých hviezd v nej letia podivné vtáky s tlamami jašterov. Tlupy dávnych kočovníkov v nej hľadajú svoje miesto pod slnkom. V jej húštinách sú ukryté fúzy starého otca i biele vlasy starej mamy starostlivo učesané pod šatkou. Živá voda, čo ju oplodňuje, vyteká z pominuteľného ľudského srdca, no prameň má vo večnosti Boha.

Zuzana Uličianska

Kŕmenie sveta

Je niečo vnútorne hlboko uspokojujúce na akte rozdávania jedla zvieratám. Určite ste si to všetci už skúsili prinajmenšom s tými nešťastnými holubmi, ak už nemáte doma mačky ani psov.

Kŕmenie je súčasťou aj mojej každodennej rannej rutiny. Najčastejšie začínam rybičkami, nech sa ešte chvíľu ten čiernobiely chvostík radostne pokýve. Skaláre sú inteligentné, vyčkávajú s otvorenými ústami pri hladine, len čo ma zbadajú sa blížiť k akváriu, to zas krásnym mrenkám sa ešte dlho nebude chcieť vyhrabať sa spod kameňa. Potom sa ide k vtáčikom na balkóne… Obyčajne zistím, že opäť vyjedli len slnečnicové semiačka. Labužníci… Ak moja logistika zásobovania zlyhá, hrdličky mi to prídu nenápadne pripomenúť. Len tak ležérne… kebyže som náhodou mohla… Najviac sa o vlastné dobro dokážu postarať mačky, tie sú schopné chodiť ostentatívne po hlave, samozrejme nie svojej, vchádzať do jazdnej dráhy, obšmietať sa okolo nohy. Dokážu si dokonca zmeniť mňaukanie na „mňam, mňam, mňam!“. Ale to si možno len namýšľam.

Nedávno som čítala výskum na tému (určite to boli americkí vedci), či ľudia dávajú ráno najesť skôr svojim zvieratkám, alebo sebe. Jeden z ďalších zbytočných výskumov, veď všetci vieme, ako to je!

Aby ste mi rozumeli, ja si uvedomujem, že to, čo mám doma, nie je farma, ale niekedy sa ako farmárka cítim. Ako malá som po každých prázdninách prišla do mesta s pocitom, že raz budem mať okolo seba kury, husi a koníkov. A potom prišla škola, klavír a výtvarná. Ale nikto z nás ďaleko neutečie ani od zeme, od všetkého, čo na nej rastie, ani od našich planetárnych spoločníkov.

V niektorých krajinách ľudia len tak vyhadzujú kôrky od chleba okolo cesty, nech sa aj iné tvory najedia. Určite sa nám to javí ako barbarský zvyk. Ale je? Keď sme už z tohto sveta urobili jednu mega farmu slúžiacu naši potrebám, tak sa o ňu, preboha, aspoň starajme.

Jana Čavojská

Nežili sme zbytočne

Od východoslovenských vinohradov a hospodárstiev v kopcoch na rumunskom Bihore cez pahorky západnej Kene, brehy Nílu v Egypte a sever Bangladéša až po rozľahlé savany v Kolumbii. Desiatky miest, kde som stretla ľudí pracujúcich s pôdou a pozorovala ich životný štýl. Žili pripútaní k svojej zemi. Každodenné povinnosti im pevne stanovili rastliny, zvieratá a kolobeh prírody. Dni, mesiace aj ročné obdobia sa opakovali. Prinášali v podstate to isté – až na výkyvy, spôsobené extrémami počasia alebo nepredvídateľnými udalosťami.

Nuda alebo rovno otročina. Ale istota takého života vnášala do duší ľudí pokoj. Existencia spätá s pôdou im dávala zmysel. Bola pevným záchytným bodom, od ktorého sa odvíja všetko ostatné. Pochybovanie o zmysle toho, čo robíme? Tak rozšírené vo svete presklených kancelárií v budovách zo železa a betónu! Tam, v záhradách, na poliach a pastvinách je všetko jasné. Určite to nebaví úplne každého. No ak človek niečo zasadí a všetko ide dobre, môže o pár týždňov či mesiacov zbierať úrodu. Vidí výsledok svojej práce. Jej reálnu hodnotu môže držať v rukách. Zasýtiť ňou žalúdok. Vo svete, kde sa čoraz viac vecí vrátane peňazí a ľudskej práce presúva do virtuálneho priestoru, je takáto realita pomaly vzácnosťou.

Hospodári obvykle vstávajú skoro a po zotmení nie sú dlho hore. Veď tak to zariadila samotná príroda: na naše aktivity nám svieti slniečko na oblohe a v noci – počas zimných mesiacov aj veľkú časť dňa – nám káže oddychovať. Najkrajšiu atmosféru som v komunitách farmárov zažila vždy podvečer. Slnko pomaly zapadá za obzor. Dobytok sa vrátil z paše domov. Nastáva chvíľa pokoja. Ľudia si sadnú na kraj lúky či kdesi na dvor, pozorujú svoju zem, v hlave si rekapitulujú, čo všetko dnes zvládli urobiť. Ich deň bol naplnený zmysluplnými aktivitami. Prinesú svoje ovocie. „Dnes sme nežili zbytočne,“ povedia si s pokojom v duši.

A ja im trochu závidím.

autor: Pavol Surovec	ženské meno	1. časť tajničky	obrábal motykou	Pomôcky: ARTYK, EKKOR	produkt kvasenia	priesvitný náter	mesto v Čechách	reštaurácia pri ceste		značka bicyklov	podzemný hlodavec	Kultúry dom (skr.)	kyslá pochutina	pohorie v Bulharsku
predpona (pažerák)				nehovor pravdu					vtedy (maď.) / liptovská priehrada					
olejnatá plodina				3. časť tajničky / červený (nem.)										
zimná vetrovka							rytmus / mesiac v roku					dánska počt. miera / mesto v Turkménsku		
	hrdinská povesť / mongolský pastier					nočná ťažoba / ťažné zvieratá					zn. čistiac. prostriedku / hromada			
farebný polodrahokam					dvojkolesový vozík / herec pantomímy					chem. zn. kryptónu / tenisový úder			farba na vajíčka	hrob (kniž.)
model Toyoty				mne patriace / chem. zn. titánu					lump, oplan / tam					
dezinfekčná tinktúra							2. časť tajničky							
nežne sa pritiskame							ruský filmový režisér							

Mnoho ľudí bude prichádzať a odchádzať z vášho života, ale iba skutoční priatelia vám [...].
Eleanor Roosvelt (americká aktivistka a manželka prezidenta, 1884 – 1962)

Vylúštenie z minulého čísla: Smiech nikdy nie je pre nič za nič, [možno iba u šialených ľudí].
Jan Werich (český herec, dramatik a spisovateľ, 1905 – 1980)

SUDOKU

GRIDDLERS.NET

2		9		6			5	
			4	2	5			
6				9		1	2	8
	2		1		8			3
5	8	3				9		2
	7		2		9	8		5
		2		7	4		8	
7		8				3		6
		1	6	8	3		9	

	4		9		5		8	
1		9				3		7
5								4
7		1		9		8		5
				5				
9		8		4		2		1
6								3
2		7				4		8
	3		1		7		9	

Kódex predajcu

1. Predajca nosí preukaz so svojím registračným číslom a fotografiou pri predaji na viditeľnom mieste.
2. Predajca predáva časopisy označené číslom zhodným s registračným číslom uvedeným na preukaze.
3. Predajca predáva časopisy na určenom predajnom mieste uvedenom na jeho preukaze.
4. Predajca predáva časopisy za oficiálnu cenu uvedenú na titulnej strane časopisu.
5. Predajca predáva časopisy spôsobom, ktorý neobťažuje okoloidúcich (je triezvy, čistý, upravený, slušný).
6. Predajca sa zdržuje na predajnom mieste bez detí do 16 rokov.
7. Predajca aktívne pracuje na zlepšení svojej sociálnej situácie a riadi sa pokynmi sociálneho pracovníka.
8. Predajca v Bratislave je povinný nosiť aj oficiálnu vestu s logom NOTA BENE. Začiatočník vestu nemá, iba špeciálny preukaz platný v daný mesiac.

Kódex kupujúceho

zostavil predajca NOTA BENE Peter Patrónsky

1. Preverte si preukaz predajcu, na ktorom je uvedené registračné číslo, fotka.
2. Kupujte časopisy označené číslom zhodným s registračným číslom uvedenom na preukaze predajcu.
3. Predajcu si starostlivo vyberte.
4. Neplaťte viac, ako je uvedené na časopise, pokiaľ sa tak sami nerozhodnete.
5. Zoberte si svoj zaplatený časopis.
6. Časopis po prečítaní darujte alebo znehodnoťte tak, aby sa nedal znova predať.

- Pouličný časopis NOTA BENE začal vychádzať v septembri 2001. Vydáva ho občianske združenie Proti prúdu ako svoj hlavný projekt na pomoc ľuďom, ktorí sa ocitli bez domova alebo im hrozí strata ubytovania z finančných dôvodov. Cieľom je aktivizovať ľudí bez domova, pomôcť im získať sebaúctu, dôstojný príjem, pracovné návyky a sociálne kontakty. Úlohou NOTA BENE je tiež kampaň na pomoc ľuďom bez domova.

- Predajca časopisu musí byť registrovaný v OZ Proti prúdu alebo partnerskej organizácii mimo Bratislavy. Pri regi-strácii dostane 3 kusy časopisov zdarma, všetky ostatné si kupuje za 1,20 € a predáva za plnú sumu 2,40 €. Je povinný nosiť preukaz, v Bratislave aj oficiálnu vestu a dodržiavať kódex predajcu (pozri str. 42). Ak zistíte, že niektorý predajca porušuje pravidlá, prosím informujte nás alebo partnerskú organizáciu.

- OZ Proti prúdu v rámci integračného projektu NOTA BENE poskytuje predajcom ďalšie služby: základné a špecializované sociálne poradenstvo, pomoc pri uplatňovaní práv a právom chránených záujmov, podporu streetworkera na predajnom mieste, právne poradenstvo partnerskej advokátskej kancelárie, tréningy, skupinové stretnutia a workshopy, prístup do kupónového motivačného sociálneho obchodu, príspevky na lieky, internet, PC a telefón zadarmo pre vybavovanie práce, bývania a úradných záležitostí,úschovu peňazí a úradných listín a možnosť využívať korešpondenčnú adresu o. z. na zasielanie osobnej pošty.

- OZ Proti prúdu od roku 2001 realizuje pilotné projekty v oblasti riešenia bezdomovectva, iniciuje systematické a legislatívne zmeny na národnej úrovni, vydáva knihy z pera ľudí bez domova, organizuje odborné konferencie a vydáva odborné publikácie. Je členom siete pouličných časopisov INSP, organizácie FEANTSA a Slovenskej siete proti chudobe. Viac na www.notabene.sk.

PROTI PRÚDU: Štatutárne zástupkyne: riaditeľka Zuzana Pohánková 0917275812 a šéfredaktorka Sandra Pazman Tordová 0905143651. PR/fundraising: Tomáš Dobrovič 0915779746. Personalistika: Hana Hochel 0905440764. **Program NOTA BENE:** Terénny tím podpory predajcov: koordinátor Peter Kadlečík 0907733388, Peter Kováč 0908229830, Róbert Olejár 0917526158, Zuzana Butkovská 0905952471. Sociálni pracovníci: koordinátorka Belinda Fulierová 0911654411, Erik Kapsdorfer 0905440946, Lucia Frimmelová 0905440878, Zuzana Olšinová 0915985640. **Program BÝVANIE:** koordinátor Ivan Lorenc 0908 062 194, Barbora Žiaranová 0905595520, Rebeka Káploczká 0908268034, Mária Teleky 0905440887, Hana Hochel 0905440764. Sociálna nájomná agentúra: Petra Groschová 0905812175. **Program ADVOKÁCIA:** Nina Beňová 0908434826. Emaily: meno.priezvisko@notabene.sk. **Redakcia:** Zástupkyňa šéfredaktorky, editorka: Jana Čavojská, Redaktorka: Dagmar Gurová 0917337235, Grafický dizajn: Pavol Čejka, Jazyková korektúra: Miroslava K. Valová.

Mesačník NOTA BENE, 21. ročník, 3/2022. **Vydavateľ:** OZ Proti prúdu, Karpatská 10, 811 01 Bratislava, 02/5262 5962, www.notabene.sk. **IČO:** 360 68 781, IČ DPH: SK2021585731, **číslo účtu:** 266 34 750 14/ 1100 Tatrabanka, **IBAN:** SK 21 1100 0000 0026 6347 5014, **BIC (SWIFT):** TATRSKBX.
Registrácia na MV SR dňa 20. 3. 2001, číslo spisu: VVS/1-900/90-17945, na MK SR pod číslom EV 3665/09 ISS N 1335-9169.

Organizácie zabezpečujúce realizáciu integračného projektu NOTA BENE na Slovensku: BRATISLAVA (od roku 2001): O. z. Proti prúdu, vydavateľ NOTA BENE, Karpatská 10, 811 01 Bratislava, 02/5262 5962, poradcovia@notabene.sk, www.notabene.sk, **BANSKÁ BYSTRICA** (2003): Sociálno-charitatívne centrum Ivana Šedibu, prevádzkovateľ: Územný spolok SČK, Pod Urpínom 6, 974 01 Banská Bystrica, Kleniarová Hana, 0907 403 123, socialne.redcross@gmail.com, **BARDEJOV** (2017): Centrum sociálnych služieb, Toplianska 9A, 085 01 Bardejov, Mgr. Martin Jutka, 0901 713 903, jutka.martin@gmail.com **ČADCA** (2006): Dom charity sv. Gianny, prevádzkovateľ: DCH Žilina, Kukučínová 4, 022 01 Čadca, Katarína Melicháčová, 0918 874 839, 041/432 40 88, dchgianna.ca@gmail.com, **HLOHOVEC** (2009): O. z. Pokoj a dobro, Pribinova 51, 900 28 Hlohovec, Viera Vávrová viera.vavrova@d2u.sk, 033/742 3827, **HOLÍČ** (2009): Azylový dom Emauzy, J. Čabelku 3, 908 51 Holíč, Hana Šafránková, 034 668 3110, emauzy.holic@gmail.com, **KOŠICE** (2003): Charitný dom sv. Alžbety, prevádzkovateľ: ADCH Košice, Bosáková ul. Košice, PhDr. Rastislav Jedinák Email: rastislav.jedinak@charita-ke.sk Mobil: +421 910 842 182, **LEVICE** (2005): O. z. Miesto v dome, Kpt. Nálepku 125, 934 01 Levice, Mgr. Ľubica Prištiaková, 036/622 15 86, mvd@miestovdome.sk, **LIPTOVSKÝ MIKULÁŠ** (2010): Mestský úrad Liptovský Mikuláš, Štúrova 1989/41, 031 42 Liptovský Mikuláš, Mgr. Veronika Bániková, 044 556 5324, veronika.banikova@mikulas.sk, **MALACKY** (2006): Azylové centrum Betánia, prevádzkovateľ: N. o. Križovatky, Ľudovíta Fullu 16, 901 01 Malacky, Viera Hujíková, 034 772 2457, centrumbetania@gmail.com, www.krizovatky.eu, **NITRA** (2003): Dom charity sv. Rafaela, prevádzkovateľ: DCH Nitra, Štúrová 57, 949 01 Nitra, Andrea Rončková, 0907 451 771, 037 652 30 28, rafael.charita@gmail.com, www.charitanitra.sk, **PIEŠŤANY** (2005): ZSS Domum, Bodona 55, 921 01 Piešťany, Eva Papšová, 0915 400 577, 033/ 772 7687, domum@piestany.sk, POPRAD (2005): ZSS pre občanov bez prístrešia, Levočská 4051/55, 058 01 Poprad, Erika Mižigárová, 0910 890 254, 052/772 4209, erika.mizigarova@msupoprad.sk, PREŠOV (2017): Komunitné centrum Rómsky inštitút, n.o., K Satrej Tehelni 5/A, 080 01 Prešov, Mgr. Peter Németh, 0905 740 096, komunitneri@gmail.com, **SVIDNÍK** (2016): Spoločnosť priateľov detí, mládeže a rodín Svidník, Dlhá 505/9, 089 01 Svidník, Mgr. Marek Fek, 0917 673 107, 0907 405 632, fekmarek@azet.sk, **TRENČÍN** (2016): ISKRA Trenčín, Dolný Šianec 1, 911 01 Trenčín, Pavol Juríček, 0948 343 163, pavol.juricek123@gmail.com **TRNAVA** (2006): ADCH Trnava, Hlavná 43, 917 01 Trnava, Patrik Bellay, 0940 601 716, patrik.bellay@charitatt.sk, **VRANOV NAD TOPĽOU** (2009): Charitný dom pre mládež, prevádzkovateľ ADCH Košice, Lúčna 812, 093 01 Vranov nad Topľou, 0903 982 906, 057/443 1578, chd.vranov@charita-ke.sk, **ŽILINA** (2003): Dom charity sv. Vincenta, Bratislavská 423/27, 010 01 Žilina, Mgr. Gabriela Huliaková, 0918 314 197, 041/724 4795, dchvincent.za@gmail.com

NOTA BENE

NÁJDEME DOMOV AJ VAŠIM 2%

Darujte 2 % z dane o. z. Proti prúdu vydavateľovi NOTA BENE

Údaje o prijímateľovi:
Názov: **Proti prúdu,** Právna forma: **Občianske združenie,** IČO: **36068781,**
Sídlo: **Karpatská 3096/10, 811 05 Bratislava**
Predvyplnený darovací fomulár nájdete na **www.notabene.sk/dve-percenta**